Массе а мехкий пролетареш, вlашагlкхета!

СЕРЛО

СОВЕТСКИ СОЮЗА КОММУНИСТИЧЕСКИ ПАРТЕ НОХЧ-ГIАЛГIАЙ ОБКОМА, НОХЧ-ГIАЛГIАЙ АССР ЛАККХЕХЬАРЧА СОВЕТЕИ МИНИСТРИЙ СОВЕТЕИ ОРГАН

«С В Е Т» Орган Чечено-Ингушского обкома КПСС, Верховного Совета и Совета Министров Чечено-Ингушской АССР

Газет арадуьйла 1923 шера дез ● ШОАТТА, 18 ноябрь, 1978 шу. ● № 139 (5959). ● Мах 2 кепек.

ХЬИНАРЕ КЪАХЬЕГАМ — ТОЛАМИЙ ЛАРД!

ШЕРА ПЛАНАЛ СОВГIА

Иттлагlча пятилетин хьалхарча кхаь шера план ханал хьалха кхоачашъяра, укх шера йиъллагlча квартала план тlеххоачаш а еш, диъллагlча шера толаме къахьегар дуьхьа лард йоллара. «Грознефть» производственни объединенен Гl. Ахриева цlерагlча Назрановски «Электроинструмент» заводен коллективаша дlадоладаь гlулакх тlоьггlа раьза хиина хьаллаьца бола Вознесенски газ чаккйоахача завода болхлой дог гlоздоаха къахьегама толамаш доахаш ба. Валови продукци арахецара итт бетта план 106,7 процент кхоачаш а яь, планагlа лаьрхlачул совгlа цо арахийцар 506 эзар сома маьхла тайп-тайпара продукци. Цу даьнъе паччахьалкхен планал совгlа даьккхад 44,8 эзар тонн газови бензин, 52,2 миллион кубически метр газ. Уж толамаш кхы тlа а тоадеш укх бетта къахьийгача завода коллективо хlиналехьа кхоачашъяьй валови продукци арахецарен газ кийчъярен цхьайтта бетта план. Хlаьта хlанзлехьа газови бензин арахецара шера план тlеххоачаш а яь, заданел совгlа арахийцад 12,3 эзар тонн бензин.

Ер шу доладелча дехьа планал совгlа маьхала лаьккха товарни продукци 217 эзар сом мах болаш я. Арахецача продукцега дlабоьда мах лоьхбарах, планал совгlа продукци маьхала яккхарах, бедал, электроэнерги, кхьйола материалаш кхоярах дуккхьал дlабахачи итт бетта заданел совгlа паччахьалкхенна баь пайда 496 эзар сом да. Къахьегама овсарле лаккхъяра задани 6,9 процент тlеххоачашъяьй.

Социалистически яхье хьалха латташ хиларца белгалбаьнна ба Варкиихоев Махьмада Башира, Чурин Владимир Ивановича, Богданов Александр Михайловича кулгалдеча комбинированни установка, товарно-бедала участка, компрессорне болхлой.

В. ДОТМАРЗИЕВ.

ГIИШЛОНХОЙ ДОШ

Къаьстта дика къахьег укх шера город Аргуне цхьана хургйола хозяйственно-мебельни тика хьалъеш болча ПМК-5 гlишлонхоша. Шови тlанйца декхараш тlеххоачащдеш ба уж. Итт бетта план а ханал дуккха хьалха кхоачашъяьй цар. Тика хьалъеш болча гlишлонхоша дош деннад из объект укх шера декабрь бетта эксплуатаце дlаяла. Шоай дош дизза кхоачашду цар.

Юкъера лаьрхlача хlара сменагlа нормаш 120 процент кхоачашъеш ба укхаза каменщик Азиев Мувса, штукатураш Алиева Залпа, Тайсаева Тамара, комплексни бригада бригадир Азиев Гилени, кхы дуккхабараш а.

С.-С. САИДОВ.

Пятилетина кхоалагlча шера плани тlанйца декхараш ханал хьалха кхоачашде дьиъна яьржача лкьа юкъе а яха доккхий толамаш доахаш хьайоагlа Старо-Юртовски птицефабрика коллектив. Укх шера итт бетта план ханал дикка хьалха а дерригача хьоккамашта а кхоачашъяьй цо. Иштта, паччахьалкхенга фуаш дохкара план — 103,4 процент, вешта аьлча планагlа дохка дезаш хиннараш 23700 эзар фуъ долаш, дехкад 24517 эзар фуъ. Коатlарча оалхазарий дулха 2800 центнер паччахьалкхенга йохка соаш хиннача 3585 центнер а ехка пятилетка кхоалагlча шера план тlеххоачашъяьй птицефабрика.

Дукхача птичницашеи операторашеи планал а тlайцача декхарел а дукхагlа гулдаьд итт бетта хlара ноттама тlеххьара фуаш, ден-буси дукхагlа тlаккетийтад оалхазараштa дулх. Иштта, птичница Терекбаева Зайнапеи оператора Хадчупаев Саlидеи шоай группе план 178 фуъ йолча итт бетта гулдаьд 191 фуъ. Кlорагаш лелаеста Мальцагова Раисас, Мусаева Асмас, Мажиева Залвас хlара кlорига ден-буси тlеххетайта дулх 12,2 грамм я, план 9 грамм йолча.

Пятилетка кхаь шера план СССР Конституце шу дузача денга кхоачашъярех ба оператор Габаров Мовсар, птичницаш Дулаева Дия, Бекмурзаева Селима, Габарова Iайна, кхьбараш.

Укх деношка а хьинар лаьгI ца деш, шу чакхдалалца планал совгlа продукци яккхара къахьегаш я птицефабрика барттайна коллектив.

СУРТА ТIА: кхаь шера план укх шера сентябрь бетта кхоачашъяь яьнна птичница Д. Дулаева.

И. ПЛИЕВА сурт.

ОСЕМЕНЕНИ ЕШ БА

«Малгобекский» совхозе шо Iунал деча жерчашта осеменени еш ва Социалистически къахьегама Турпал жа Iу Вахмадов Мади. Укх бетта из ловрхlаме кампани чакхйоаннхе, бlаьстан юхье даь Iахаргаш унахцlена хургда.

— Хlаьта еррига осеменени 15 дийнахьа чакхъйиккха лерхI оаха графикагlа 40 ди дезача, — йоах цlи хезача жа Iуно.

М. ДАСКИЕВ.

ДЕКХАРАШ КХОАЧАШДАЬД

«Шалинский» совхозе чуоттадаь кхоабеш дерригa 4100 бежани 6700 хьакхен я. Царна зоотехнически бокъонашта дlадеххача тайпара Iунал деш хьабогlа хьайбаш леладераш. Цудухьа дlабахача итт бетта шера планал совгlа 8 тонн йолаш паччахьалкхенга 928 тонн дулх дехкар оаха.

КПСС ЦК июльски Пленума решенешта гlулакхаца жом дала вlаштlехьдаьлар массане а айденнача хьинарца къахьегандаь. Къаьстта белгалбаха безам ба са яьржача социалистически яхье хьалха латта скотникаш. Уж ба ветеранаш Тасуева Мариам, Абдулкадырова Мархlа. Рационах хlара бежана лаьрхlа 40 килограмм жом, 2,5 килограмм чa, 2 килограмм концентраташ а луш, оттальча ханал тlехьа ца буьлаш хьеж уж хьайбашка. Цудухьа дийнахьи буси цар кхоабеча хlара бежана юкъера лаьрхlача 610 грамм дулх тlаккхет, план 500 йолча. Толамаш дахарал совгlа, цар шоай йоккха опыти гоазалы йовзийт къоначе хьайбаш лелаераштa Эльдерханова Раисеи Межидова Тайманеи. Цар хьокхамаш а дац лоха. Хlара бежана тlаккхета дозал 580 граммaгa кхоач.

Иштта толамаш доахачарца ба хьакхарч лелаераш Лощинин Леонид, Шишкина Нина, Орлова Елена. Цхьабакъда, хьакхарч лелераштa юкъе цахаддаш хьалха латт коммунист Орлова Елена. Цо кхоабача хlара хурска дийнахьи буси 525 грамм дулх тlаккхет, план 450 грамм мара йоацача. Еленай хьинар белгалдаьккхад республикански Сийлен ужга тlа яккхарца. Цунца вийсбала гlерташ иштта овсаре къахьег цун новкъостий а.

Хьайбашта лерттlа Iунал дара дика гlо ду бlу ца къожабеш доакъар хьатlакхухьача трактористаша Абубакаров Имрана, Яшуркаев Iарбе, Титаев Султана.

Iан вамалахьа йоакха хьайбай продукци лаьгI ца ялийтара эша Iалашо яьй. Цкъа-дале, дlадахача шера хиина кхоачамбоацараш дlа а доахаш дика тоаяьй фермай помещенеш. Шийла хургйоацаш кораштa пленка техай, наlараш тоаьй, лалар чуухаргдоацаш ткхов нийсбаьб, вlаштlехьдаьнхад хьайбашта эпарг дола дlайха хий, плоащадкаш тlа бетон йиллай. Уж деррига ремонти балхаш лерттlа чакхдаьхар мастер Собралиев Хьамзат керте латтача гlишлонхой бригадо.

Шоалагlа-дале, 11430 тонн силос, 2 эзар тонн чa, 800 тонн йол, 400 тонн сенаж Iалашъяьй. Цунах дукхагlа дола доакъар хlанзле а фермашка хьетlаьзад.

Йоача торонех боаха пайда а нцаш, вlаштlехьдаргда тха пятилетка кхоалагlа шу чакхдалалехьа тlайцача социалистически декхарел совгlа кхы а 230 тонн дулх паччахьалкхенна дlадала. Тlаккха тlадоегlача шера Даьхенгa дохка лерхI оаха 1250 тонн дулх. Хlаьта лерхlар кхоачашхуле, укх шерарчул 100 тонн дукхагlа хургда из.

В. АБДУЛХАЛИКОВ,
«Шалинский» совхоза отделене управляющи.

БIАРЧЧАЧА ШЕРА — ДУККХА ШУРА

Кевстохача оперативни сводка тlара хьагуш ма-дарре, дlадахача шера цу ханаца нийсдича хlара денна юкъера лаьрхlача Iаттагара йоккха шура сунженски хьайбаш лелаераша хоалуш дукхагlа яьккхай. Хlаьта из бахьан долаш шоллагlча моттиге а этта́б — хlано царал хьалха шелковчанаш мара бац. Хlаьта а сихдала дезац уж хоастабе: 1977 шера хиннача цу пхе денца нийсдича Сунженски районо лохдалийтад шура яккхар. Деттача доахан маша тlаккхийттад валови йоккхаш йола шура 12 процент алсамъяьннай, хlаьта а паччахьалкхенга соахкарчул кlезигагlа дlаеннай!

Гlулакх иштта нийдалар бахьан да шурай товарность сунженций республике эгтара лохагlа йолга — дукха шура дlаухийт боахама чура хьайтайлта. Из бахьан долаш ма ду боахамашта а паччахьалкхенна а.

Цу масало хьахьокх хlанз хьайбашка Iа доаккхача беретоккаерча хана шура дукхагlа хьаяннхарца цхьана цун товарность айелга мел боккха лоархlам болаш да. Дерригача а боахамашка еш яц цу гlулакха йоаю. Сунженцаш хиина ца Iеш, кхыча районашкара бараш а, масала, Урус-Мартане, отчет луча пхе дийнахьа дlаяхача гуйран пхе денца нийсдича лохдаьд паччахьалкхенга шура йоккхилга.

Халахете а, кlезига яц ден-бус йоаккха шура кlезигъяйнйта районаш а. Во вlаштlехьдаьккха дlадоладаьд хьайбашка Iа доаккхийтилга Ачхой-Мартановски дукхача совхозаша. хlаьта пох хьахиннар ер да: дlадахача шера цу хана яьккхачул 12 процент кlезигагlа шура, яьккхай пхе дийнахьа районе. Изза лохденнад паччахьалкхенга шура йохкар а.

Совхоза цу хана еннача лах процент кlезигагlа шура дlачуенний шаьлакоша а.

Хала хьал эттад деттача хьайбашта йоагlаш йола доакъара рационаш Iалаш ца дьча, доакъараш тоъал доаш даьдале а, хьайбай норпусашка лерттlа лоаллац Iай хьайбашта Iунал дара распорядок.

11-ча деза 15-ча ноябре кхачвалца шурай фермашка баь болх.

Районаш	Iаттагара ден-бус юкъера яьккха шура (кг): 1977 ш.	хьалхарча шо	Отчетни шо	Товарность (валови тохаккхача процентащ)	Сортах дlадоькхийна шура (е дlаеенна чох процентащ)
Шелковски	5,5	4,8	4,9	71	61,0
Сунженски	4,3	4,4	4,6	66	41,0
Наурски	4,5	3,8	3,8	85	63,0
Гудермесски	3,5	6,7	3,8	90	52,0
Назрановски	3,4	3,7	3,8	76	59,0
Урус-Мартановски	3,7	3,8	3,8	90	72,0
Грозненски	4,2	4,9	3,7	83	58,0
Шалински	3,5	3,0	3,4	94	66,0
Ачхой-Мартановски	3,7	5,6	5,5	85	49
Надтеречни	2,7	3,0	3,0	83	45,0
Малгобекски	2,8	2,7	2,9	86	39,0
Республике гlолла	4,0	4,1	4,1	86	59,0

ДЕЗА СОВГIАТ ДIАДЕННАД

Къаьстта дика къахьегама толамаш доахаш накъьабеьхнар Сийлахь-боккхача Октябра 61 шу дузача цlейна «Грозэнерго» шоллагlча Теплоэлектроцентрала (ТЭЦ-2) энергетикаш.

Цар чlоагlа раьза хиина хьаллаьцай Ленина орден леьлача «Грознефть» объединенен Гl. Ахриева цlерагlча Назрановски «Электроинструмент» заводен коллективай инициатива. Из дика гlулакх къовбалдаь хьаллаьцача ТЭЦ-2 энергетикаша хьинар кхо ца деш къахьег. Валови продукци кийчъяра итт бетта план 100,7 процент кхоачашъяьй цар. Ер шу доладелча дехьа цар кходаьд 1152 тонн условни доагор, 752900 киловатт-сахьат электроэнерги. Электроэнерги яккхара дlабода мах лохбарах производствана кходаьд 180 эзар сом.

Социалистически яхье эггара дикагlа толамаш даьхарех я электрически цехеи йовхала автоматика цехеи коллективаш. Шоай новкъостишта хьокхам а телаш, къаьстта дика къахьегаш социалистически яхье хьалха латташи хиларца белгалбаьнна ба йовхала автоматика цеха мастер, нигирхой хьехамчий совета председатель Рыжий Петр Николаевич, турбинни цеха машинист-обходчик, Нохч-ГIалгIай АССР Лаккхехьарча Совета депутат Вансович Раиса Андреевна, Аргунски электростанцерча смена начальник Радионов Юрий Михайлович, кхы дуккхабараш а.

Башха-дика къахьегама толамаш дахарах ТЭЦ-2 коллективана еннай КПСС Нохч-ГIалгIай обкома, республика Министрий Совета, облсовпрофа, ВЛКСМ обкома карара хара тела Цlи байрахх.

Цу дезача совгlата жоп а луш, энергетикий дезача цlейна сийленца накъьабахара доккхий декхараш тlанйцад ТЭЦ-2 энергетикаша. Хlаьта уж толамца кхоачашдеш а да.

Я. БУБНЕНКО.

БОЛХ ТОАБАРА

Иттлагlча пятилетка кхоалагlа шу долалуш «Грознефтехимремстрой» треста чуйоагlача Юзбашев Валерий Георгиевич керте латтача № 4 йолча специализировани ремонтно-гlишлон управлене коллективо социалистически декхараш тlайцар пятилетка кхаь шера план СССР керда Конституци тlанйца шу дузача денга кхоачашъе, производства эффективность, балха дикал, къахьегама овсарле хаддаза лакхье, продукци хьаярта дlадодар кlезиг а деш, из ма-мотта дикагlа хулийтаргдола кхоачамаш лаха.

Уж декхараш толамца кхоачащдеш я управлене коллектив. Пятилетка кхаь шера план ханал дуккха хьалха кхоачаш а яь, из бутт гаргга ха я цо тlадоавлача шера календарагlа къахьега. Генподрядагlа гlишлош хьалъяра укх шера итт бетта план а 108,5 процента шоай низаца гlишлонмонтажни балхаш дара план 108 процента кхоачашъяьй цар.

Грозенерча мехкдаьтта чаккдоккача заводашка ремонтни балхаш деш а объекташ хьалъеш а ба управлене болхлой. Керттердар лерхI цар производства эффективности балха дикали лакх а еш гlишлош сихагlа хьалъяр. Управлене участкашта, бригадашта, болхлошта юкъе да тlеххьагlа шерагlа яраш латт социалистически яхь. Яхьо кердача къахьегама толамашка кхувл уж. Прогрессивни методаш балха юкъекхуьларах докха беркат доал царна. Цу гlулакха чlоагlа йоакхо ю управлене кулгалхоша, специалисташа, инженерно-технически болхлоша.

— Производства эффективности балха дикали кхы а лакхагlа хургьяр, нагахьа санна, тха гlишлон материалаш дикагlа яларе, — йоах партбюро секретара Черникова Александра Константиновичас. — Къаьстта во этта кирпичик доаттаю тхона цхьоалагlча кирпичикаш еча комбинато Белгалдаккха деза, цу тайпара хьалаш дале а шоай план кхоачаш ца еш управлене цхьаккха участок, бригада ца хилар. Яьржача социалистически яхьа девиз я «Хlара балха денна — дикали Знак», «Тlеххьабусараш боацаш бе болх» кхаш. Бригадашкеи участкашкеи хlара бетта ю социалистически яхьа итогаш. Яхье баьннараша даьхача толамий итогаш а еш, хlара дийнахьа дlаязду уж хьоккамий улга тlа.

Иттлагlа пятилетка — дикала пятилетка хилар дика кхетаду управлене гlишлонъераша. Цудухьа хlара балка моттига тlахьожам лоаттабу болх мишта баьб хьожаш. Хlаьта кхоачамбоацараш гучадаьлча сиха гул а лийн уж дlадахара дагабоал. Балха дикалга хьожаш я лаьрхха бола комисси.

Управлене яьржача социалистически яхье дика толамаш а доахаш белгалъяьнна хьайоагlа Батуев Рамзана кулгадду гlишлонъерий цхьоалагlча участка коллектив. Укх шера тlанйца социалистически декхараш сийленца кхоачащдеш хьабоагlа цу участка болхлой. Цар Ленина цlерагlча мехкдаьтта чакхдоахача заводе хьалъеш инженерни корпус я, А. Шерипова цlерагlча заводе я распределительни подстанция, СССР 50 шу дизара цlерагlча химически заводе котелий утилизаторий объект я хьалъеш. Уж объекташ хьалеча доккхий толамаш доахаш хьабоагlа цу участка болхлой. Производства эффективности балха дикали лакхяра къовсам лоаттабеча цар хlара дийнахьа, кlара баьча балха итогаш ю. Бригадашта юкъе яьржача социалистически яхье дика масал гойташ хьабоагlа Чикуев Султана кулгадду лаьттанцара балхаш ду бетонщикий бригада.

Участка цхьайола бригадаш къахьегаш я тlадоагlача шера чотах. Шоай кхаь шера планаш кхоачашъяьй Сагуляkин Иванеи Чикуев Султанеи кулгалдеча бригадаша. Цу участке масал гойташ хьабоагlа штукатураш-малараш Ильясова Тамара, Горбатько Вера, плотник Набиев Анатолий, бетонщик Эльмурзаев Далхьад, каменщик Борисенко Владимир, Качахчиков Павел.

О. ШАДИЕВ.

Кхоана-ракетни бlуни артиллереи Ди

Сибирски Краснознаменни тlема округ. Тlема кийчо яра тlех дика толамаш доах капитан С. Головко командир волча подразделене. Укхаза хlара бlухо гlерт карарча шера тlанйца социалистически декхараш дизза кхоачашде.

Дика тlахьожам лоаттабу подразделене хlара бlухочо деча, дешара ха ма-могга дикагlа пайда баргболча тайпара, тlема говзал лакхъяра гlойла хургйолча тайпара вlаштlехьъяннха гlерт. Ракетчикаша шоай техника тlема нормагlа йоагlачул дикка сихагlа кийчъю.

СУРТАШ ТIА: хьалхалаттача ракетни подразделене командир коммунист С. Головко; учениш.

С. ДЕТЛОВА сурт.
ТАСС фотохроника.

МОСКВЕ КХАЧАР

СССР Лаккхехьарча Совета Президиумои Советски правительствои вехарах официальни доттагlала визитаца 16 ноябре Москве кхьачар Социалистически Эфиопе Хьалха йолча тlема административни советеи Министрий Советеи Председатель подполковник Менгисту Хайле Мариам.

Социалистически Эфиопеи Советски Союзеи паччахьалкхений байракхашца егача Внуковски аэродроме самолета трапа юхе Менгисту Хайле Мариамага дlайха моаршал хоатташ вар КПСС ЦК Генеральни секретарь, СССР Лаккхехьарча Совета Президиума Председатель Л. И. Брежнев, КПСС ЦК Политбюро член, СССР Министрий Совета Председатель А. Н. Косыгин, КПСС ЦК Политбюро член, СССР кхыча мехкашцарча гlулакхий министр А. А. Громыко, КПСС ЦК Политбюро член, СССР оборона министр Советски Союза маршал Д. Ф. Устинов, КПСС ЦК Политбюро членалла кандидат, СССР Лаккхехьарча Совета Президиума Председатела хьалхара заместитель В. В. Кузнецов, КПСС ЦК Политбюро членалла кандидат, КПСС ЦК секретарь Б. Н. Пономарев, кхьбола официальни нах.

Самолетий майдан тlа оттадаь сийлен ха дар. Советски тlемахой стройна хьалхашка гlолла хьали Iоп чакхбаьлар Л. И. Брежневи Менгисту Хайле Мариами. Социалистически Эфиопеи Советски Союзеи паччахьалкхений гимнаш лекхар.

Эфиопера веза хьашен советски кулгалхойн, мотоциклистий сийлен эскорт улув а йолаш, чакхбоалаш хиина улицашки майдашки шин мехка паччахьалкхений байракхашцеи моаршал хеттача транспарантайцеи ега яр.

(ТАСС).

СИГАЛА ГIОЛЛА ЦХЬАНА НИКЪ БЕШ Я «ИНТЕРКОСМОС-18» ЯХА СПУТНИКИ «МАГИОН» ЯХА ЧЕХОСЛОВАЦКИ СПУТНИКИ

ТАСС хоам

1978 шера 24 октябре сигала яхийтача «Интеркосмос-18» яхача Лаьттан искусственни спутниках 1978 шера 14 ноябре дlакъоастаяьй «Магион» яха чехословацки зlамига Iилман спутник.

«Интеркосмос-18», «Магион» яха спутникаш сигала цхьана автономни наьгъа яхийтай Лаьттанна гарггарча космически ара лохачастотин электромагнитни полей пространственни структура таххкар дукха.

«Интеркосмос-18» яхача спутника орбита параметраштa гаргга я «Магион» яхача спутника орбита параметраш.

Спутникаш тlарча системашеи Iилман аппаратурои болх боарамагlа бу.

Лаьттан тlарча, информаци хьанйеча, Болгаре Халкъа Республика, Германски Демократически Республика, Куба Республика, Советски Союза, Чехословацки Социалистически Республика телеметрически система пункташа хан-ханнахьа хьанйю спутникашта Iочутела Iилман информаци.

Мехка гIолла

ЕРЕВАН. Модернизаци яь тракторашта тlеххьатуха «Армсельхозмеханизация» яхача объединене арахеца йолаяь прицепаш шерра лелаеш хургья тlо бола лаьтташ карадерзадеча. Царна мукь тlаботтари тlера Iобаккхари механизмаша, деш да. Керда прицепаш эттара хьалха кхоачаргья Закавказьяи юкъерча Азеи республикий механизаторашка.

РИГА. Уяброка яха поселк республике шоакъкъеи иттагlа юрт я хlанзарча тайпара хьалъяь торгови центр йолаш. Укхаза хьайийллай керда универсальни тика. Йоккхача паргlатача залашка дуккха тайп-тайпара кхачани промышленни товараш да. Болх беш я нийца хlамаш наха цlагlа дlанхухьийта отдел. Лаьрхlа вlашагlъеллай колхозий, совхозий, гьнарча бригадашка товараш дlаккхухьийта, лелаш йола тика.

ТАСС хоам

Укх деношка Краснодар-Баку рейсагlа лела пассажирски самолет йодача хана герзаца кийчвенна зуламхо Э. М. Махаев доазол дехьа дlайига лаьрхlа из дlалаца гlерта хиннав. Самолеташ лелача хана царна кхерамзалле Iалашъяра долча граждански авиаце Министерства низаца из бандитски гlулакх чакхдаккхийтадац. Духьале еш хинна зуламхо вийнав.

Пассажираштa зе даьдац.

Л. И. Брежнев

ЦЕЛИНА

(ДIаходоьдар. Доьлалур 16 ноябре арадаьллачу «Сердало» газета тIе).

Доттагlаша веккар хIчуре хьалхаьникхача цун кисара царна корадаьлд Советски Союза Турпала удостоверени. Цу хьннанца совхозе цхьаннена ховш хиннадац шоашта уллув болх беш цу тайпара саг вий. Хайнад Турпала цIе Нестеренко Данила Потаповичa Днепрах тIехвалаарах ена хилар. Шолха хала хилар из везар. Сона дагадогIа Днепр, дагабогIа боабеча цIера кIел лаьтта цу хи йистера турпалаш. Фу духьале я уж хIинаш лайнача сага яьссача арара хилг, аьнна хеталу! Бакъда хул-кх вахаре цу тайпара тамашийна дагадоацараш.

Цхьан хIамо къаьстта чIоагIа дог тохадаьллйтар са: Нестеренко палатка чура доттагIашта кораьлар дIайогIа лаьрхIа ена украински боалий гаьнаш. Долче, дукхи ха яккха вена хиннав из Казахстане, нагахьа санна ара дIайогIа шийца уж д яхьаш вена хьача. Бакъда, из воацача хала хьахилар уж боалаш.

1954 шаре Iа барса, нагахьа мара ца хулача тайпара дукха лоа долаш, шийла дар. Целинас цу саххьате, «хьагучабоаллаше» а керда баха баьхкараш тохкаш цийгIоьна, безаме йоаца оалалаш дукхьал йоахар. Ца соцаш IуьгIаш бар дегIа юкъе гIолла чакхбоалаш хьекъаш хинна мух. Ара гIолла еш йола хIара рейс Iалаьмате хала яр, кхераме хила а тарлора. ХIаьта а ээараш тракторашш, бIаьш автопоездаш йолаш йоацача совхозашка наькъаш доацача гIолла, мохам лайнеи юкъе гIолла чакхьоалаш дIааха ваш хулар.

Шаьрача ара хьейка дарц фуд хой хургда дукхакеша бара хана дена А. С. Пушкина «Капитански йоI» яхача повеста тIера. Сона а бIаргадоь дийцар мел Iехавеш я ара. Цхьоне горизонтагара горизонтага кхачачалца синъенна шийла сигале йолаш, сийрда малх хьежаш хила тарлу, бакъда ах сахьат даьлча — кIай сердал бIаргагуш йоацаш кхеташ, шок етташ, хьувзаш дарц. Ца ховш, дагадоацаш мотор байча тоъам ба, тIаккха саг арецаш ве вус — кийь боацаш, шийлача, бIарга белла пIеат гургбоацача баьдеча.

ДагадогIа сона Львовски гIишлои институтa студент-заочник Рагузов Василий велча целине массане а чIоагIа тIайгIа яь. Эггара хьалхара барашца вена вар из «Киевский» совхозе, хIаьта прораба болх бе а волавелар. Кхеташ организатор, дика новкъост, велавенна безаме, нахаца дика товш вола из эггара хьалхарча целинникаша лоархIаш, сий деш, царна дукха везаш хиннав. Къаьга сийрдаче цхьан дийнахьа колоннаца а волаш станцера эггара хьалхарча совхозии улицегIа догIа сборни цIенош а дахьаш воагIаш хиннав Рагузов. ЦIаьхьана дагадоацаш чIоагIа дарц хьайкад, цул тIехьагIа массехк дени-буса ца соцаш. Колонна юхисецай. Василе лаьрхIад гIо деха ваха. Ше цхьаь вахав, тувла а велла веннав. Къонехчал долаш, доккха денал долаш саг вар из. Ер да цун кисара карадаь письмо:

«Ер книжка корадаьчунга! Веза новкъост, хало ца лоархIаш укх тIа яздаьр дIакхачийта г. Львов, Гончарова ул., 15, кв. 1, Рагузова Серафима Васильевнага.

Еза са Симочка! Еха эшац хьона. Хов сона хьона хала хургдолга, фу дергда ишта хIама сона тIаккхаьча хилча. Го баьккха шаьра ара — йист йоацаш, бух боацаш. Хьттаргахьа дIаводa со. Дарц лаьгIлуш латт, бакъда горизонт бIаргагац, мичахьа ва ховргдолаш. Нагахьа санна со воацаш юсе, къонгаш хьалкхебе царех йах хургболаш. Маьршa яI вахар, ма безам бар-кх вахa! ЧIогIа барт боахк аз хьона. Даим хьа Василий».

Ше лен латтилга кхета а деш, дIахо яздаьд цо — гIорадаь, гударгаш хулаш латтача пIелгашца:

«Къонгашка РагузовгIар Владимирга Александрга. Деза са бергаш, Вовушки Сашунки! Целине вена со вай халкъ дIаьхегIен хозагIен дахийтара. Сона лов са гIулакх оаша дIахо дахьар. Эггара керттердар — саг волаш хила веза вахаре. Барташ доах ва шоана, са деза дараш, чIоагIа. Шун папа».

Из письмо духьал цун шийн, дезала адресагIа яздаь да аьнна хеталу. Бакъда, бахаш болча берриганешта дола кхайкарал а хинна дIаттад из. Даьрна ялаш тIадола листокии сога хьакхекхача, царех со кхийтача — къамарга хIама эттар сона. Журналисташта телефон техар аз, сесаг раьза хуле, из письмо кепатоха аьнна хьехар дир. Газета тIа арадаьккхачул тIехьагIа берригача мехкара итташ ээараш откликаш нхар цунна. Шоай IоламагIа болчар керда отрядаш целине аха йолаелар. Рагузов Василеи цуне тара болча къонахчал долча вахаш дIадоладаь гIулакх дIачакхдаккха. Василий венна ба багIача гумакх цун цIи тиллай.

Казахстана хIанзарча карто тешал ду: целина карадерзадаьр берига мохк болга бакъда. Цун географи хьахьекха да совхозий цIерашца — «Московский», «Ленинградский», «Минский», «Киевский», «Днепропетровский», «Армавирский», «Полтавский», «Тагильский», «Сочинский», «Пермский», «Ярославский», «Воронежский»... Даим шаьрача ареяашка бахаш хинна казахаш боацаш, дукхача боахамашка бIаргаго йиш яр тайп-тайпарча къамий наькъаш. Вокъонца йоли интернациональни кхетам балара школа, хьаькъал дола опыт, къахьегама навыкаш, вай мехка дерригача халкъий вижалаш котало яккха лаьрхIа хилар чулоацаш яр хинна дIаттар целина!

Керда лаьтташ масса хана а хиннад кердача наха карадерзадеш. Бакъда укхаза шийн башхало яр. Вай гаьнна гаьнданнна дар херхи белацие бе а ехна шоай лоIамагIа яха нах Магнитке, Турксибе, Днепрогэсе е Комсомольск-на-Амуре яхача хазарча хьалхарча пятилеткашта. Целинана эшаш бар эггара хьалхарча аргIагIа трактористаш, электрикаш, шофераш, механикаш, гIишлонхой, цу тайпара квалифицированни специалисташ уха а ухийтар тхона дукхача республикашкара, крайшкара, областашкара — кердача боахамий керттера лыо хинна дIаьттар уж.

Нана лаьтта ялат кхадора — лаьтто нах кхебора. Целинас, хоадаь аьлча, къахьегаш барий, патриотий, шоай гIулакха говзанчий дикахьуйнхьаш балар. Бакъда мелха масе мIIнгашкара шоай башхалонаш, оамалаш, опыт, Iомадаь гIулакхаш долаш баьхкараш — царех шинийгIа хьахиллацар коллективаш. Укхаза яха деза, лоацца аьнна а, тха лета йийзача партийни, организаторски, идеологически балха методах. Парте целине мел беш хинна болх ше бар Iалаьмате йоккхача, новаторски, цо дечунга диллача гIоръаьнна йолча эпопея хьонхам лупи.

Цун лоаттамо эггара чIоагIагIа дагабоаххийтар йоккха наступательни операци еча денношка беш хинна политболх. Сона уж эггара хьалхара бетташ хилар боарам боацаш дукха лела везаш, бIаьш вIашагIкхетараш дола хила, лоацца хьоашал тувса дезаш, дукхача хана нах гIулакха тIера баьда а йиш йоацача хана, сона сайна а ха ца тоъача хана. ХIана аьлча массаза хьалхашна аха вийзандаь, хIана аьлча масса хана «хьалхерча юкъге» хила лоъш хиннедаь. Массанахьа кхача, цига водаша а иттанахьа хила безам хулар, бакъдар аьлча, из хила йиш йолаш дацар, хIаьта а хула-м хулар, цу хана партийно-политически балха чулоацам дукха нах вIашиш кхотабарах, де дезарий хоадам болаш йолча программацеи юкъара де дезар къаьга кхетадеш хиларцеи уж Iалашбарах латтар.

ДагадогIа сона, машинка чу, шаьрача ара гIолла гIаш лелаш, бийсана палаткашка, сарахьа цIера йисте партийни секретарашта айса цига дийцар дукхаза хьалхадаьха. Хетаргахь кхтта оалар аз: каст-каста гулбе коммунисташ, эггара хьалха вIашш боалийта беза уж, долаш дола хьал дувца, вIашш шоаш фу мах болаш ба хьажийта беза. ХIаьта цул тIехьагIа-м тIехьабоахаргба цар шоашта нах.

— Партсобранеш е моттиг яц, — йоахар сога къамаьлаш дараша.

— Йинча ярьяц, — тIагIертар со.

— Критика сов дукха я, — оалар цхьабараша. — Из дац, вож хьаденадац... Хой хьона, юххьанца мишта хул.

— ХIама дергдац, — ала дезаш хулар. — Вай цхьаккха хIама ца оалаш IийчагIа аттагIа хургдац. ХIаьта нах хьагулбелча, къийсача, дерригa хьагучадаьккха юдиллача, гургда хьона, де дезар а хьаоьлаш. ЦIаьхха вIашагIкхийтача даьр дIадувцца оаш царна. Массе моттигашкара хьабаьхна нах ба, тайп-тайпара ба — укхаза да керттера чоалхане дар. Бакъда, долаш да гIойле яр а — боькъонца дола, саг сихха хьагучавоалаш дола, хала гIулакх.

Эггара хьалхарча бIаьсти берига низ дIабохийтар Iалаьмате йоккха машина дIакхостаяра, болх бе йолаллийтара. ХIаьта юхасаца, салаIа ха яцар.

ТIаккха кхаьчар дукхача хана сатийсал, хIаьта а хургдац аьнна хийтта целинай доккха ялат.

6.

ЦIаккха а йицлургьяц со на 1954 шерара хьалхара целинни гуйра. Кокчетавски областа Рузаевски района цхьан совхозе вIашагIкхийтача «акмолинка» яхача целинии кIии цIов духьала бера сона. Из цIов бе боаллабеш са хинна уйлаш дIийовзийте хала да. Цу минута дукхадар дагадехар — хьалхара планаш де лийркIараш, наб ца яь бийсаш, нах тIабола эшелонаш, дарц хьекхача наькъаш доацача гIолла яха трактории поездаш, арара хьалхара цIераш хьалхадаьха боалаш. ХIаьта хIанз бIаргашта хьажахаш, отт, кхочашхиина де лийрхIар — аре бIаргма-кхоача кIино IамагIъяьр... Дагабехар, революци яьнна дукха ха ялалехьа укх краяшка лаьтта леладу коммунаш ехха кIезига мара ца хинна хьалхара целинникаш. Казахстане баха лаьрхIача Обуховски Семянниковский заводий болхлошта хьехар деш, лаьтта леладара халкъа комиссарага В. И. Ленина яздора: «ДIадоладаьр башха-дика да, масс тайпара хьелладашш из».

Принциписки аренарча хьалхарча коммунай дог гIоьдоаха цIераш яр: «Революце маьлха зIи», «Бакъдолчун сердал», «Кердача вахара кинъ». ХIаьта мел кIезига низ болаш яр цейнна тIара уж нах баьха зIамига моттигаш. Масала, «Революце маьлха зIи» яхача коммуна бить уст, цхьайтта етт, цхьа лобогрейка, цхьа сенокосилка, бить макха, бархI гIудалих, нах чубаха дить цIам отари дар. ТIаккха котдаргхилара мел лоIамш тешами эшаш хилхаб: «Тхо на карайоагIаргъя хьо аре! Тхо кхоьбаргда Iаь» аьнна цу хана а хьахтайнадара. ХIаьта хIана зIамига гIайрелташ а йоацаш, кIин фордаш дIадаьржад аренашка гIолла. Къаьна къаьнарча шаьрача ареват хулаш латтар пачхахьалихеи йоккха мехкашца. Из дар хьалхарча целинник кIи-марсах хьалхара хьахиннар.

КIии форд ара гIолла дIабаьржар, михо лехьар еш талгIеш, маьлхо дошо бос бора цар, берригаш а гIадбаха бар. ХIаьта а мел кизаш кхы а тIадахийта дезар хьийкьа ялат чуэцара!

ХIанз казахстански целина тIа хьалъяьй низ бола йоккхий элеваторашш зерохранилищашш. ХIаьта цу хана йолаш хиннача ерригача складашка кхо миллион тонна дукхагIа ялат чухоацар, сихха цхьа бахьаш хьалъяь зIамига складаш а, цу гурахьа целинникаша «собачникаш» аьнна цIи тилла, топпарах яь тайп-тайпара горинташ а тIехьа лаьрхIача а. Ялат чуэца ца дойта, фунигIа даь а дIадахьа дезаш дар. Къаьстта хала хьал эттар наькъашка, станцешка, ялат дIакхухьийтача керттерча пункташка.

Цу девошка хиннача цхьан хIамак мукъагIа дувцаргда аз. Цу хана со Атбасаре венавар Целиноградски обкома хьалхарча секретараца Николай Иванович Журинаца цхьана. Летни ара а тIехьа накъбабьхкараш тхо совхозашка, кхаьша дига гIертар, цар яьха ма-хиллара, хьувкъамца тхо гIадинга дагахьа. Сов чIоагIа дар из дехар, хIаьта заготзерно моттигерча пунктах цхьанне а цхьа дош алапар. Кхетадеш ма-дарра, оаха лаьрхIар дукхьал цигаре дIадоладала. Из цхьанне вогIа а даьзар:

— Шо цига даха йиш яц. Даьра шофераша вIашагIа доахарг ма-да шо! Машинаш чот яь вартвоацаш дукха гулъеннай, шишша дибийса доах Iойоассалрга хьежаш.

— Иза-м дукха кхерамеа дац, — аьлар аз. — Тхо Копутан яхача станце дар. Цигардар да бокъонца къахьедиц ялат шортта да, хIаьта машинаш тоьяц.

Пунктана дIатIадахар тхо. Иа уллар машинаьнкъа километр гаьна. Къаьга гуйраш ди дар. Маьлхо йоагаьча къоарвача аре юкъе латтар ялатах етта бIаьш машинаш. Цар цIог километрал дIаьхагIа дар. ХIаьта приемни пункт ше хьайнача зуватай боарза тара яр. ГIеттача дена юкъе хьувзаш яр грузовикаш, ковна юкъе, ялата элаш йолчахьа кхача гIерташ. Цига уллув хоаш дар хьалдеча гIирсий тата — хьалъеш яр керда элеватор. Къаьна, йоккха йоацар, ялатах тIанк аьнна хьалйиза яр. БIаьш нах деш хIама доацаш латтар. Тхьо гаргга кхалсаг яр бахьашна ялат галешка дехкаш, хIаьта грузчикаш уж ги а доахкаш къайла лелар топлар хьаьхача лоатача цIаягашна — цига дIачутоссар фуна дола ялат. Машинаш кулгашца мара Iойоассалнар еррига а шин-кхаь моттиге.

Царех цхьаннена дIатIа а ваха кузое чура бий бизза ялат хьанйцар аз. Безамца ца хьожаш Iе йиш яцар цунга: дизза дола деза фийгаш дошув санна лепар тIаьрьюкъе — кIа а доацаш, цхьа тамаш яр!

Цу саьхьате шофераша го бар тхона. Дерригa а къайла-даькхар тамашийна яьча гIаро. Водителаша цIогIарч деттар денош бийсаш йоахаш латт, бийсаш кабинашка йоах, хIама кхалла, доа дIабаккха, лувча моттиг яц, ялаш. Иза-м ла а мегар оаха, бакъда керттердар — эрий ара хьаIайнал ялатий доккхий гувнаш, хIалак хургда ялат! Къамаьл даь а балийта, аз аьлар:

— Дика-м эц оаш хьаьший тIа...

Хац сона, царна Iаьткъар со сих ца ваьлар дар е велакъажар дар, бакъда шофераш сайцар: ай, фуд вай укх сагага яхар, укхо оалачунга ладугIа а ма-деций.

— КорагIа-ма-дуъла, новкъостий, — аьлар аз дIахо, айса дергдар фуд сайна ца хоаше а. — ФунигIа а цхьа хIама дерг-да вай. Дош лу аз е гIулакх оахаш аттача доаккхаргхиларах.

Дош-м ма деннадарий аз, тIаккха да фу дергдар-хьогI? Заготпуните го баьнкхар оаха, хьежар, тIайоагIача гуйренал хьалхагIа кийча хургйоацача, хьалъеш латтача элеваторга, «собачникаша» чуэттар... ХIаьта дIадолхаш со даим дIахьожар приемни пунктанех станцешка юкъе яьсса уллача йоккхача моттигага, «полоса отчуждения» оалачунгахьа. Из моттиг хьайиза яр тайп-тайпарча дIакхийсача хIамаех — мукхдача аьшкех, аьшкбетова гаргех, мухах. Из йола хIама саг кхетарг воацаш дIа-хьа кхесса хьакъедаш я дукхача шерашка тIабилла дом болча йокъеенна IамагIъеннача йоархIашш кIалхара.

— Хьаний территори?

— Машинаньгхьа.

Наькъа отделене начальник хьаьехилга дийхар аз. Из сихха хьаьера, хьановзийтар: Перменов Вайхаж Перменович. Из хиннавар хIамах санхеташ, гIулакх ховш, дика специалист, цу тIа а беташ белаш а. ХIана аьлча тIатехар:

— ЦIи ца тулаяр дех аз. ХIана аьлча дукхачаи лаийтIе кхета а ца еш, Вальзак вале цIи йоакхе са. Бакъда, со писатель а воацаш путеец ва, француз а воацаш, цIена казах ва.

Къоастаде деза дош чоалхане дар, аз дийхар къаьнерча ялатзаготовителех молагIа а цаI лахар

— Лаха везац, — аьлар Перменова. — Ер ва, уллув латта Симеников Никанор Георгиевич. ХIана керда элеватор хьалъеш ва, хьалхагIа ялаташ кийчдера областной управлене начальник хиннав. Цу гIулакха профессор ва.

Йоккха йоацача группаца Iохайшар яьссача моттига йисте. Районни кулгалхой сона дика бовзар, сона керда саг вар Повлиненко тайпан цIи йола заготпуннкта керда начальник. ДIа-юха массехк дош аьлар оаха, сона хайра из фронтовик, хьалха морик хиннилга. ХIаьта хьалхара хаттар путейцага дир:

— Е яьсса моттиг Iоцlенъе а укхаза машинак хьатIабоалабе а масса ди деза?

Блокнота тIа цхьа хIама а лаьрхIа Перменова аьлар:

— Iоцlенъе ди бийсеи, ши ди кийъ Iобилла.

— Кlезига ех Iа. Тха ди лоархIаргда вай... Районо ялат мел лургда?

Жоп Журина делар:

— Укхаза ялат хьаувзаш цхьа район хинна Iац. Хьувкъам чIоагIа тIатеI, шоай ялат хьувз Есильски а, Балкашински а, Кургальджински а районаша. Лоацца аьлча, Атбасара хьачуэца а дIадахьийта а дезаргда кхо миллион пунт. Из эггара кIезигагIа хуле а.

— Кхетадеш да... — Заготовительгахьа дIавийрзар со. — Укх площадке гIолла дерригa ялат чакхдаккха могаргдий вайна?

— Чакх-м доаккхалургда, — жоп делар цо. — Бакъда, лаьтта цIендарах далац гIулакх. Из инструкци теIхаеяга, цу тIа а хIаман йоакхоца яр хургда.

— ХIаьта фуд эшар?

— Аха, шаьрде, IотоIаде деза. Дезинфекци ца йича а ярьяц. Правилаша ма-яххара дича, Iоаркlа итт ди.

— Никанор Георгиевич, хьа Iалаьмате йоккха опыт ма-йий. Къыча тайпара де йиш йолаш хIама дац-теш?

— Вахаре тайп-тайпара кIалхарвувла шийоак, — аьлар Сименикова. — Из доацаш хиннадац... Площадка тIа цIи техача а метаргья. Ча хьа а дена IоцIенъеш цIи тоха. Лаьтта дIоах а денна чIоагIлургда, шийлка че сапна.

— ТIаккха дезинфекци?

— Щеро долла хIама цIендергда.

— Ер да шоана эттача хьале де дезар!

Йист ца хулаш лаьттар. Дерригa а дийца даьннад аьнна хетар. Цу хана къамаьла юкъеевера заготпункта начальник:

— А, Леонид Ильич, со раьза вац. Фу башхало я ялат мичахьа хуле а? Ккашка а ара-юкъе уллар из, со волча а араюкъе улларгда.

Цу тайпарча элашта брезенташ еррига́ча района а тегалургдац. Ялат хIалакдергда вай!

— Вагонаш ялара-м оаха чIоагIа хьалоацаргва хьо, из аз сайна хьатIаэц.

— ХIаьта ер а, — сигалгахьа кулг хьалхьекхар цо. — хьайна иштта дIатIаэц Iа?

Цу шера гуйре чIоагIа садинъа латтар, малх цхьан метте латташ санна хеталора, лакхе цхьь-ц ш! морц яцар. хIаьта хаоттам а дика хургба йоахар. ХIаьта а мала вар догIаш делхаргдац аьнна дош дургдар?

— Шоана хов, — аьлар Повлиненкос, — хьайнача площадкаш тIа ялат хьачуэцар хьадда дийхкалга. Из тайпа бехкбоахам сайна хьатIаэца йиш йолаш вац со.

Массарел а аттагIа дар формализм, перестраховка делаю аьнна цох бехи бакхар. Бакъда, сона из цIенхара саг вевавелар. «Чакхдоаккхаргда!» кийчонца йоа телар кхычар, хIаьта цул тIехьагIа цхьаккха а хIама дацар. (Цу тайпарча, массадолча хIамана а чIоагIа: «Дергда!» яьхача цхьан новкъостах аз кхы а дувцаргда). ХIаьта Повлиненко бокъонца ва а вар Iалаьмате дукха ялат дIачуэца деваш, хIаьта цох жоп дала дезар а ахха из ше вар. Сатем боацаш къьбола новкъостий болга а доалора: шо-м, дикана, распор[illegible] а еша дIагIоргда, тIаккха оаха фу дергда? Хьоттама хиlача долалургда, эшелонаш тха кара яц, хIаьта хург а йий-хьогI уж?

— Мегаьд, хьадувла хьожаргда вай — аьлар аз. — глубинкашка ялат дитача — ма шеко йоацаш хIалакдергда хургда. Цига складаш яц, хIаьта наьгъаш дехача, цIена эттача, вайна хьадоахургдац. Уж миллионаш пунташ хIалаи хургья, целинах бола теша бовбергба, наха вайга аргда: шо кулгалхой а доацаш, болтунаш да! ХIаьта уж баьнь а хургба. ХIаьта укхаза ба кийъ, станци, дIа-юха лела состав, укхаза ба, нагахьа санна эшаргкуле, ялат хIалхердашка боагIаргбола вашараш нах. Нагахьа юхе укхаза боахийтаргба салтий, студенташ, болхлой — тIакIаатIа доаркхаргда, тIадоттаргда, гIо дергда. Ай гацай хьона, Иван Григорьевич, башхало: ялат темаегIа мичахьа хургда — аре е городе?

— Массане а гIо дергда, — аьлар Повлиненкос, — ХIаьта суде гIоргвар со цаI ва.

Гучадаьлар, са декхар шийна бокъонца гIо дергахарах новкъост ца тешилга. ХIаьта е цуьна цатоам бе лацар, бакъда, Iоттар е йоагIар.

— Хьалха яьхад: тIем тIа волча тайпара хул саг хьатта а. Фронте-м веха мича хьийвав хьо, хIаьта укхаза? Малара хана а: «Полундра!» аьнна цIогIа тоха дезаш ца хулий цкъаза. Вухсоццаш, хьогара жоп деха а йиш яр тIа-м: хьалхагIа хацарий хьона дукха целинни ялат хьалхедергдолга, ах шеи хьалха цуьнц юйчо хIама лизар, шоашта дулургдар а хIана даьдиц? Дика да хIаьта. Тхо а бехке лоархIаргда вай, бехк вIашш бекъаргба вай. Бакъда, е площадка баьлеи долаш оаха хьогаре жоп дехаргда, чIоагIа а дезаш! Ялат чакхдаккха а ца дойташ лоаттаде а могаргдолча элеваторашка цхьа фийе ца буташ дIадахийтадахь. Оаха хьоца цхьана жоп лургда укх мах баь вартвоацача ялата хьалхара.

Къамаьла чакхдаьлар вIашш дехараш тIа а эцаш. Иван Григорьевича хьалха а санна цIимхара, доккхий дешиш айдаь къамаьлш ца деш шийи карара, шийна дулуш мел дола хIама дергда аьлар. Цох теша мегаргвар. ХIана аьлча, цIенача дег тIара аргда аз, оаха кхачоа хьатIа ца ва из саг чIоагIа гIортаро сога а, тхога дерригнешка а кхетабайтар оаха де лоркIачул лоархIам, цIаьккхаза а цул хьалха мах бе а уйла е эшилга. ХIаьта аз сай аргIанна, дош делар цу станцена тIера бIарг боаккхаргбац аьнна.

Цхьаволчо ала тарлу, из дерригa а из санна йолча йоккхача республика ЦК секретара гIулакх дац: масштаб чIоагIа зIамига ма-йий аьнна. Цхьаболча новкъосташта цу хана а хетар, целинни бригадай яьнна чухьежарга кхачалца дукхача хагийча гIулакхашка со се хьежа везий-хьогI аьнна. Лохехьарча кулгалхой бертонхам лох бацйй-хьогI цо аьнна. Цох арга аз, цкьанна а наькъато, цхьанна а телефона гургало дергдац нахаца вIашагIкхетарой вахар довзаром дер. Халахете а, цкъа [illegible] Iе вийзавац са, тайп-тайпара рапорташ лохехьара лакхе инстанцешка гIолла долхаш харцагъдувлара тIера долгах. Цу тIа массаза а цхьан оагIорахьа — аттача, ира саьнии аьрхIдара оагIорахьа.

Цхьабакъда «кабинетни» кулгалдарех далац гIулакх, массаза а нахаца вIашагIкхеташ, моттигашка дIаухаш, толамаш а, хьахулаш йола халонаш а шийи бIаргашца бIаргагуш, хIаьта эшаш хуле, сихха юкъегIорташ хила веза. Арекерча станце нахаца дийцача, бригадин аьча юхе трактористаца къамаьл дича, дукхадар кхета а дергда, дукхадар Iома а дергда Iа. Iомавалар массаза а пайдане да, хIаьта целина аьар санна йола йоккхий операцеш хIаьтта дIайолалуш мара йоацача хана ца Iомавелча вIалла йиш а яц.

Кхы а тIетехача, дийцар санна дола хIамаш дукхьал эпизодаш а хиле дисац. ДукхагIча хана йоккхача обобщенешка эут цар. Алма-Ате юлахкаьчача аз ялаташ кийчдарах дола дош ЦК Бюро дувна оттадир, хIаьта йоагIаш йола решени тIа а ийцар. СССР машинаькъий министра заместителаца Н. А. Гундобинца къамаьл дир, проблема яра этталга дIаьлар цунга. Цу хана еррига хIана яц аьнна йола ха целине вагIаш йоаккхар цо, ма-дарра аьлча, Целиноградерча керттерча диспетчерски пункта керте латташ. Денна а бийсана а хьежар моахьаш чакх мишта дувл, вагонашта го мишта боах, хIаьта тха дехараш тоъал сиха кхоачаш а дора. Ишттача гIулакхаца «зIамигача» эпизодагара дIадолха гомаш еррига́ча целине гIолла дIадаьржарьяна лархIа йиш йолаш да.

Атбасаре хиннар юха хьоахадергда аз. Цу дийнахьа садикъа йIайха яр. Заготпунктера даьлча, хи тIа лувча дихача бакъахьа да аьлар цхьанне. Кхетадеш ма-дарра, берда йисте а юха къамаьл хилар гIулакхаш дувцаш. Района кулгалхошка аьлар аз:

— Халонаш йоккхий яле а, шун район ялат дIадалара хьалха яла йиш йолаш я. Цу гIулакха еррига тороениш йолаш я.

Атбасарски заготпуннкте гIулакхаш мишта йел даим хьежаш хулар со. Республика заготовкай министрага дехар де дийзар Атбасаре практически гIо дара сихха цига дIагIо аьнна. Каст-каста цига телефон еттар, мел ялат хьайицад, дIа мел дахьийтад, малагIа гIо эш хеттар. Мах бал вартвоацача ялат дойтакзар, хIаьта тIехьагIа, атбасарцаша — хIаьта уж хила а хилар ялаи совгIа ялат дIалуyга дIадоладаьраш — шоай декхараш кхоачашдича, цар дIадоладаьчох (дикача, норм болча лочинах) «Правдо» дикка дувцаш статья язйича, цIена арга аз, механизаторий, райкомоний, заготовителий, путейций тоаммах сай доккха дакъа доаллилга хоадалар сона. ХIаьта цун мах боаца ба.

1954 шера шай историйчухь эггара хьалха Казахстано Дахкеи амбарашка дIачутессар 250 миллион пунт гаргга ялат, цул хьалха эггара чIоагIагIа аьттув хиннача шерашкарчул 150 миллион пунт дукхагIа.

ХIаьта тхо дерригаш а, целинникаш, из котало яккхарах бокъонца тхоай ираз хеташ дар.

7.

1954 шера гурахьа дийз целинана тIалатлига кхы а шерагIа даьржар. Хьаьна яьнна 90 совхоз йоацаш кхы а хьие еза яр 250 гаргга. ХIаьта совхозаш тIакхетарга хьежна тIаккхетар оаха е еза йоакхонаш а.

Цхьабакъда, цу хана республика партийни организаце целина тIа текущи болх бара опыт Iайна ца Iеш, йIаьххача перспективана лаьрхIача балхий дика белгала яьнна программа а яр хьагучайоалаш латташ. Казахстана хIанзарча юрта боахама сурта дукха оагIонаш, цун отраслий структурея дегIазахаре керттера лостамаши белгалдаь а тIа-тIа дикагIа хьагуш а дар цу хана а, тхьаьи, цкъ шу гаргга хьалха а...

Цу хана оаха чIоагIагIа саготдаьр, эггара хьалхарча юргIан малагIа дешаш къастадора, оаха де аьнна дагалаьцараш кхоачашдара къонсам мишта лелабора цох цхьадолчо даькъе дийцад «КПСС аграрни политика дешаши Казахстана целинни лаьтташ карадерзадаръ» яхача са книжка тIа. Из юха а ца дувцаш цу шерашкара керттера наькъаш, программни декхараш белгал мара дергдац аз:

целинни залежни лаьтташ карадерзадарца, хIаьта иштта оахаш хинначa къаьмача лаьтташ тIера хьувкъам лакхбарца а ялата отрасль Казахстана юрта боахама керттера отрасль е, хьалхарча ханаца вийсдича укхаза доаккха ялат иттаза алсамдаккха а, хIаьта цу тайпара республиках ялат даккхара мехка йоккхагIйола керда район е а;

зони чоалханеча Iаламаклиматически хьалашца мамогга дIатарлургйола, укхазарча лаьттан йолаш йола хьоаная ца йойташи алсамйоахаши йола лаьтта лелдара Iилман система юкъеяхьа;

мехка йоккхагIа йола ялата совхозаш хьаеш, царех хIаравр йолча мел эшар хьадде — дика Iалашгъя йола производственни объекташ санна социально-культурии бытовойи гIулакхаш дара йиза комплекс йола хоза кийчъаь городий хьисапе поселкаш хьалъе. Республика еррига къаьна совхозашш колхозаш кердача боахамий хьисапе йиза эргажа, шеръе, юха хьалъе;

лоаццача ханашка целинни областий территори машинаньгъашца, магистральни а шоссейни а, хIаьта иштта совхозашта юкъерча а наькъашца вIашиювза, электропередачай, телеграфни, телефонни, радиобувзама линеш яхка, узловой моттигашка йоккхий элеваторашш, юрт-боахама машинаш арахеца а царна ремонт ю а заводаш, кхыйола иттaш предприятеш хьалъе — хIаьта из дарца Къилбаседа Казахстанах цаI йола боахама органиэм санна хургйола чIоагIа дегIаена экономически район е;

ялат дукхагIа даккхара, цун отходех пайда эцара лерда тIа, доахъара культураш, къаьстта аьлча хьажкIаш, дикка дукхагIа дIаера чотах, хIаьта иштта дIаювча баьцьий хьувкъам лакхбеш доккхий товеши доакъара база сагаш тIера чIоагIъе а хьайбай боахам сихха дегIабоалабелга Iалашде а. ДIахо йодача хана цу отрасла продукце дерригa тайпаш поэзанел кIезигагIа доацаш алсамдаха;

республикашка къулбехьа мелиораце новкъосталца дуга дIадувлага, боамбя, свекла, баьцдадараш, бешанаш, помсаш лелаелга сихха дегIадоаладе.

Из программа этте яцар. ХIаьта доакъош деш ца а еш, еррига а цхьана кхоачашъе я йийзар из. ХIаьта, ма-дарра аьлча, цу хана тхона нийслуш хинна а дIахо йодача хана нийслургйола а еррига халонаш йоазаш хила везар. Тха тешами хьинари цу хана тха болх бе бийзача берригнешка хилийтар чIоагIа лоархIам болаш дар.

Хьаэцарба вай хьайбай боахам. ТоьaI дукхача новкъосташа, ялата тIехьа лоаттабеча къоасамаца дерригa а дIакъайла а доахеш, юрта боахама кхыдола лоархIаме доакъош бIарг кIалара дулийтар.

Оаха хьадда чакъ лаьцар гIулакх вIашггIехьдаккхара тIаберзабаь, масала, хьайбай боахам. Цкъа аьлар, оаха каст-каста юха а оал яхаш сона Iоттораш еш а хулар: из ца дича а дерригa кхетадеш ма-дий, цу цхьанних массазза а хIана дувц? Кхета-м кхетаду, бакъда, гIулакх дукха дIахьалха далацар, цхьайолча хана ма-дарра цхьан моттиге а латтар. Масала, дукха къахьега дийзар хьажкIаш, Казахстана практически керда йола культура, дIайийтара. Из ялата а хьалихее лерхIаш дар тхо, хIаьта а дукхагIьараш дIакера мона доакъара лаьрхIа. Моттигера новкъостий къора болаш санна духьала бувлар цунна: ай фуд из оахам тIа «буц» хьалихеелга? ЦIаьххазза а цIаьххазза а къувса, тешабе безаш, хьажкIаш дIа мишта е еза, гIулакх мишта де деза, чу мишта эца еза практически дIахьовзха деваш хулар.

Из культура мел маьле я сона дика йовза Украиней Молдавеи гIолла, цхьабакъда, [illegible] воацандаь, лаьрхIар совгIа дале а дагавала. Сай доттагIчуьнга, цIи хезача «хьажкIий «чародейга»» М. Е. Озернега Днепропетровски областа Мишурин Рог яхача юрта письмо яздир. Дукха ца говш Марк Евстафьевичагара жоп дера маьхера хьехамаш а деш, дайтар цо аз дехарах йоккъал латтача Казахстана мегаргдолча сортий фу а. ГIулакх меттахьа даьлар, бакъда, цкъа дихьа Iеплар тхо на доа ЦК Бюро, хьажкIашта лаьрхIа семинараш йир.

Фу хургда хьажара хьалхарча бIаьсти дIайийнараш дика хилар, хIаьта 1955 шера из культура оаха дIайийра 700 эзар гектара тIа. Хьайбаш леладу боахам, сиха ца айлой а, айбала болабелар. ХIаьта цу хьакъехьа кхыча гIулакхашта а санна, гIо дир тхона, вахха гIулакхаш леррагIа леладаро. 1955 шера республикански активе аз аьлар:

— Долаш да цIаьхазза а цIаьхазза а дувца дезаш дола дешаш. Сенна тешал ду цо? Сона хетачох, дувца деккар цхьан оагIорахьаре сиротта этта хилара, кхыча — из кхоачашделга Iалаьмате чоалхане хилара. Уж тайпа проблемаш тIатеIIа юцар — из вай де лерхIар цIенхашта хилара кхы тIа а дола тешал да. Вай дIахо йодача хана а леррагIа, цкъа цхьанахьен тIаккха воккхазахьен ца деттaлуши шек ца дувлаши цхьан хIаман тIаберзабергба воай болх, воай кхеташ вахаре кхоачашъяйта гIерташ. Шеко яц уж проблемаш ден повестка тIера Iойоахаргйола ха хьатIаоттаргхиларах. ХIаьта тIаккха из а вай дика кхетаду — хьаоттаргда керда дешаш, керда декхараш, кхы а шерагIен сийлахь-доккхагIен дараш.

Цхьаболча новкъосташа из кхетадацар. Целинас ялат делча царна хетар берригa вай болх баь баьннаб-кх аьнна. СалаIа торо йолга хоаделар царна, «кадрови кадриль» йолайир, балхахой лакхбе болабелар. Цар из бокъо ялккхаяцар ала валдац со. Иштта а деацаш, сона дага а боагIа чIоагIа сий а ду эггара хьалхарча совхозий целинни директорий, цар белахаша кIезига лайзар, цул тIехьа дукха барех хилар производства йоккхий организатораш. Бакъда, цу хана хьалха дар нах шоаш болчар хьабахар.

ЦIаьхха сога кхайкар царех цаI, Моргун Федор Трофимович, моалагIа дар санна раьза воацилга да аьнна аргдоацар а дахьаш: цунга доккхагIча гIулакхе гIо йоах, хIаьта из раьза вац, могаш а кулгаш а лестадеш юхагIерт. Цу сагах мел доаха гIулакхаш дувца эшац са, хIана аьлча тIехьагIа цо дерригa а дийцар «Целинах йола уйлаш» яхача книжка тIа. Цун совхоз а дикагIчарех яр, каст-каста оаха хьехама кхувлар, тIаккха болабелар директор райисполкома председателалла вахийта могаве. Сийделга да аьнна ма-хетий, бакъда, цунна велххала хала хет: боахам дIабоаржабе вола мара веннавац, натеца дIез мара волавеннавац, совхозах дарегIча ялата фабрика яра план оттаьй, хIаьта хIинз дерригa а дIакхосса деза. Са сай юкъегIорта вийзар, хIаьта йоккхача совещане цу хьакъехьа ала дийзар ер:

— Парте Кокчетавски обкомо «Толбухинский» совхоза директор Моргун, лакхвеш вале а, кхыча балха тIа вахийтарах аьча решенепа раьза хила йиш яц вай. Нах моттигера моттиге хьежабеш сихдала йиш яц. Царна тIо данза дарг дац совхозии [illegible] моттигера лаьттан-климатически башхалонаш чоте а эцаш лаьтта леладе, дIадоладаь гIулакх толаме дIачакхдаккха торо яла еза, хIаьта цул тIехьагIа мара балха тIа лакхбанза ца боале лакхбе йиш яц.

Цхьаькха масал. Зайчукова Евдокия Андреевна целине ера шовзткъе итт шу шийдала доаллаш. Бакъда, къона хьинар, лоIам, чIогIа оамал йолаш яр, хIаьта керттера дар аьлча, коммунистеи патриотеи дIайха дог дар цун. Мехка эггара чIогIагIа эшар, лоархIамеи пайданеи дар де гIерта везилга чIоагIа яхетадаь хиларо йоалаьяр из тхо долча, яьссача ара «Двуречный» совхоз Iойилла цо низ беина бар цунна. Дукха ха ялалехьа из кхалсаг а балха тIа лакхийр, бакъда, кердача моттиге болх а баь, е заявлени лэйир цо:

«Парте районни комитета членашкара чIоагIа дех аз райкома хьалхарча секретаралли со мукъаялийтар. Аз из дех яха дисача шерашка партенеи берригача нахи хьдача боахама балха тIа айса дукхагIа пайда лургба аьнна хетандаь. ТIехьаюсача совхозе се яхийтар дех аз, хIаьта декхар тIаэц аз коммунистащцеи берригача болхлошцеи цхьана Целиноградски областе хьалха латтача совхозех из е».

ХIаьта цо дош кхоачаш а дир: «Ижевский» совхоз из цига йолча хана хьалхарчарех цхьан моттиге яьлар. Вахара вуриттa шу дIаделар Евдокия Андреевнас кердача, шийна дезаденнача лаьттаи. ХIаьта леча хана, больнице баьхкача доттагIашка цхьа дехар мара дийзар:

— Са боарза гоайхьа цхьаккха карт ма елаш, аренах хьа ма-къоастаелаш со...

Уж тайпа нах — партен халкъен дошо фонд. ХIаьта оаха къаьстта лорабора уж. Казахстана Компарте лурамийца мара цхьанне а бокъо яцар совхозий кулгалхой кхыча балха тIа бахийта, балха тIара мукъабалийта-м хIаьта а яцар. Сона дагадоагIачох иттанел совгIа вацар целинни мухь дIаккхаьа цамогаш хиларца балха тIара мукъавалийта совхозий директор. Из политика лелайора кхыча кадрай хьакъехьа а: дикагIбараш хьаллувцар, гIулакх чакхдаккха могаргдараш сих ца луш лоара, хIаьта перспективни боацарех, инертни барех хьадда мукъадувлар.

Дукхача ялато массане а уйла целинана чIaзар, котелок оацаш юха яьлар непа йоаьои тIа, массаза а тхо кхетадора, даьнъала дувцар, хIаьта а оаха кхетадора мелдала мегаргдоацилга. ПартIата довла хьалха дар. Казахстана партийни организаце дика кхетадора, сихагIа элеваторашш, складаш хьалъинза, палаткашнара, толаминара нах цIи яьча санна сиха арабехийза баребоацилга, — тIехь-тIехьа эггара халагIа, низкъалагIа йола участок хулаш латтар из.

Ма-дарра аьлча, йолла хIама ерзанча моттиге хьалъе эшш яр. Сенах? Гобаькха хьу хилча-м, дуцца а мича дезар из. Бакъда, вIашагIдехха цIеношш гIишлой материалаши-м ухар целине, хIаьта а уж тоъацар. Оаха лерхIараш торонел хьалхадувлар, цудухьа, бакъдар аьлча, ма-могга дукхагIа пайда эца безар моттигерча ресурсех. ХIаьта а дукха бар сих ца луш уйла тIа ца йохийташи хиннараш.

Райцентре вале дIаоттар хьо, тIаккха хоттар Iа: мишта лал гIирсаш хьалделга? Жоп лора: во лах. ХIана? Кирпичик яц. Улица тIа гIолла дIадолхар тхо цул тIехьагIа райкома секретараца дIахьежича, бIаргагора тхона хьалхашкахьарча оагIонца даь 1904, 1912 шу... аьнна йоазош а долаш йола йоккхий эдашаш. ХIаьта кирпичикий заводаш, цу моттиге, сона бокъонца ховш да, ца хиннилгеи йоацилгеи.

— Е эдашаш хьан хьалъяьй?

— Земства.

— Мичара кхаьхьай кирпичи?

— Гой дIа, шаьрача арерча бер чу. Напольни пийчи а яь, йотташ хиннай. Цунах хьалъяь я е школа а...

— ТIаккха, земствана долла хIама вIаштIехьдаккха мегад, хIаьта шоана, райкомаи райисполкомаи, магаций? ТIадаха, ма-дарра аьлча, фу кулгалхой да вай? Гобаькха хьашт мелд а лоабат ма-бий, хьалъе оаш напольни пийчикаш, хIаьта цхьанцанехьа заводилгаш а хьалъе, бIаь шу хьалхагIа наькъаргъя шоана уж.

— Мичара, завод — из-м совдар дар, тха низ кхоачаргбоацар дар...

ЭгIазводар хьо: доккха хIама да-кх хIамаи бала боацаш хиларо наха тIакхоачадер!

Москвана юхе, Баранке, цкъа теркаIъьяр аз кирпичех яь боккъал башха замок — пионерски лагера яр цу чу. Из фу гIирс бе хьажа доггаттар са. Жоп лу сона: цхьан баронесса хинна иненa я. Хьал мишта яь йола-хьогI замок? Иштта хьалъяй-кх, йоах. Кирпичикий завод хьалъяьй баринас, кирпичех хьалдеттад городал кралъара е цIин кора дерригa гIирсаш, цуа

(ДIаходоьдар 3-ча оагIо тIа).

ЦЕЛИНА

(ДIахоадар. Доладар 2-гIа оагIо тIа).

тIехьагIа завод дIа а еха юха меттаоттадаьд гIирсаш хьалдарга дIа мел дахар. Кхетадеш да, из долла хIама цунна шийна дагадеха ца хилар, чIоагIа хIамах сакхеташ управляющи хинна вув. Иштта да хьона гIулакх. ХIаьта вайцеига цхьаьа бIаьрчача коллективашта, опытни кулгалхошта, инженерашта, гIиллсихошта хIанз а тIехьа магац цхьа моллагIйола кирпишкий завод хьалъе, доккхийча гIулакхашта тIехьа а баьле, долла хIама паччахьалкхедаа дIагIа а дехкаш лел. Гослане ух.

Целине, дагадоагIа сона, МТС мастерскешта лаьрхIа цхьайолча къаьнарча горраш лелаеча заводашкара лувца йийзар тха цу напольни кирпишкех етта хинна кхийний йоккхий башха-дика здании. Цу хьакъехьа наха дувцача хана; цунах уж дIакхетабе, царна эхь хетийта вIаштIехьдаьча, бIаргагора хьона, хIаман хьисап долаш болча боахамий даьша шоай кирпишкий производство кийчъеш. ТIехьагIа баркал яхаш хулар: хьалхагIа из дага ца доахаш миште лийнад-хьогI тхо!

Моттигерча гIишлой материалех бар эра а. ХIаман хьисап долаш болча наха хIаьтале шоашта эраа аьргаех башха цIеной хьалдаьита а хайна, царга хьажа вахар со. ЧуIеча цу моттигашта чIоагIа раьза а хилар — чуIе цIеною дар-их уж, хьалхарча шерашна дика наьгэ а дергдолаш. Доаче, дукха эра Iалашбергбола гIулакх, цунах дьргаш хьаслга вIаштIехьдаккха деза-кх. Эра тIабувла моттигаш белгалъьча карта тIа хьенар со. ТIаккха са ваха а ваха сайна бIаргаго лаьрхIар аз уж. Или яхйча хий атагIенна тIагIолла Балхаше кхачталца вахар со самолетаца. БIаь метр лакхера Iочухьежача бIаргайра сона цхьатарра эра баьина латта джунглеш!

Дукха ха яалехьа массе метте, эра тIа мел бувдача моттиге, из кийчбелта вIаштIехьдаьккхар оаха — долхача хиний йистошка гIоллара, эра юкъерча дукхача Iамашкара. Заводаша сиха хьайир эра ата а оалаш кепабетташ цунах чIоагIа плиташ хьесии хинна чоалхазие, атта, оасаре болх бу становаш. Хьашт дола тайпа гIирс хьалбе йиш яр цу плитех. Уж цул тIехьагIа хьоахар, кIир тохар, юххера а церех хьахулар дIайха, боккъал башха цIеноаш. Цу гIулакхах фу хул а хьена, Алма-Атана юххерча цхьан колхозе республиканска семинар йир оаха эраех гIирсаш хьалдара дош дувцаре.

ГIирсаш хьалдара дешай эттара чIоагIагIа лоархIам бора Казахстана КП ЦК-ас. ХIана а тIехьа долаш да эрий дада лаьтташ карадерзаде йолалуча хана республика нара хиначча хIамай хьакъехьа КПСС ЦК-ага оаха лэдаь хина записка. Низаш дIа-юха декъадениа дар. нIашига ния болаш йола ткъа итт совгIа гIишлошъю организацеш тайп-тайпарча министерствайн ведомствайн кара яр. Цу ерригнйн а довлакъа яр 59 бетономешалка, 6 башенни иран, 58 транспортер, 5 автопогрузчик, верригаш а 5,7 эзар болхло. Керда планаш кхоачашъяра кIезигагIа беле а иттаза дукхагIа нац хила беаш бар!

ГIишлой материалий гIулакха, бакъдар аьча, чIоагIа хало яр тхога, къаьстта а гIирсаш хьалдоттара эшача кирпишкаш юкъахнна. Вай массех республика кулгалхошкара новкъостал дийхар аз. Цудухьа ала доагIа, тхона дика новкъостал даь хилар: кирпичех хьайоллаелар Арменера, Грузера, Эстонера, дукхача кхыча моттигашкара. Лоаца аьлча, хьахьалхашна нийтта уж проблемаш оаха къестайора, толаме а хьесташ.

8.

1954 шера гураьха Казахстана писателий съезд хилар. Республика культурин вахаре йоккха событи а хинна дIаьттар из.

Цул хьалхагIа а вийзавар са къаман культурацца дувцаденнача гIулакхашна хьежа. Молдаве волаш а тIехьа кхетадаьдар аз: республике хье вахаш хилча, халкъа обычеши традицеши, цун истори, художественни творчество ха еза. Алма-Ата се дIа ма-кхьаччиге а гобаьккхи Iодекхар аз сайна юкъкаш, маст-маста вIашагIкхетар со казахски литераторашцеи художникашцеи, театрашка хулар. Дукхача хана денз поэзена безам тIабаха хинна хиларах дукха ешар аз казахски поэтий, къаьстта а ший лиризмаца, халкъа юкъе лелача хьакъалеча дешаица, вахар довзара кIоаргалца са теркам тIазача Абая стихаш. Казахски халкъа хьеш[redacted] баьб Абая, хьай гома чу [redacted] Iе, цхьан метте-ма латта, эрсийн кхычен халкъашта карагIдаьнарашца йIаьхий а хьай творчество, яхаш. Из вай хана а лоархIаме да. Ший гомал чукъа йоалла моллагIа къаман культура эшам ца хулаш, адамий йолча оамалех ца йоалаш йиса йиш яц. Халахете а, из кхетадеш хилац массава а массаза а.

Дукха ха я социализмо хьахайта: къамий республикех хIараж дегIа чIоагIагIа ма йоагIа, цIаьрагIа холу интернационализаце процесс. Цу гIулакха Казахстан эттара къьагIа дола масал хила а тарлу. Целинас, тIехьа тIерадаьккхан цхьанкха хIама доацаш, «бIаь метта планета» яьй цунах. Цудухьа, кхыча къамий культуреех дикагIа мел дар шийна чу а лоацаш, дегIанхай казахски культура. Во да из е дика да? Вай, коммунисташа, жоп лу: дика да, геттара дика! ХIана аьлча къамий традицеехи самобытностахи долча геттара доккхача деша лоархIам байбара йаха этнографе тIеи бытовизма тIеи сацийта мегаргдац из: Эрсашкахьа — назбаш тIа, хороводаш тIа, нохчашкаш тIа, Казахстане — юрташ тIеи гоарий ремаш тIеи.

ЦК-ара тхо творчески интеллигенцена массаза а йоакъостал де гIерташ хулар. Целинера гIулакхаш мел хала хиннадале а, духхьал цу хана хьахилар Казахски иллей халхарен паччахьалкхен ансамбль, юха а арахеца доладир «Казах адебиети», яха газет, шерра йоаржаь еш яр Москве хургдолча казахски литературан искусствай декадана хеттаь кийчо. Къовсам тIа ца доалаш дисаизар гIулакх, цхьабараша вньний багахбуцама творчества тIа сацийта йоахар дош. ХIаьта а, социализм хьалъяра лелаица шийца, казахски художественни интеллигенци дегIаярца дувладенна дикалгахьа кIоарига куицамаш хулар республика литературе. Хьалххийра къаьнара традицеши иллеши меттел, деррига советски, дуней литература а хоеши дуккадезаши бола талант йола кагирхой. Ширдаьнача гIулакхех мукъа бола нах бар уж, цудухьа хьаллаца а безар. Цхьабакъда, керттердар — творчески союзашкара, интеллигенцена юкъера атмосфера ше уналцIенача хьал тIа оттае езаш яр. Из кхотае, деррига низаш вIашагIтоха дезар республикана хьалхалина хьаатта доккхий декхараш кхоачашдара.

Белгалдоаккхарга аз, къаман шоай тайпарча башхалонашта тIехьа латтараш, «халха къаман традицей» гадоакх яхаш бахьан а доахаш, массаза а яхар мо, къайлагIа а цхьа нагтахьа йолча хана гучахьа а гIерташ хинна хилар. Кхыча бесса, духьаларчар моллагIча гIалатех маьнара пайда а эцаш, уж, оалаш ма-дарра, рьписки напел а чIоагIагIа шейхаш хила гIерт. ДагадоагIа сона, Ненесар яхачул гIулакхаш дувцаш мел гIар аийьяр. Юткъаца хьакхайкаваьвар из Казахстан Россех дIатохара тIехьалатта прогрессивна деятель ва аьнна. Цул тIехьагIа корадаьд из реакционер хинна а уж вIашагIтохилга цо къоабел ца деш хинна а хилар, хьахьоккхаш дола документаш... Къаьнара истори кIалтIадетта безам бац са, вешта цу даьрхе сайх специалист лоархIаш а вац со, хIаьта сона дагадаьллар кхьдар дар. Цхьаболча демагогаша начийнхача батаIеша писатель Ауэзов Мухтара академик Сатпаев Каныши санна бола гIорбаьина нах республикера дIабахаша бергбоацача кхоачадир гIулакх.

Алма-Ата юкъабахка оаха новкъостал дир царна. ХIаьмаш кхоллаш дола Казахстана низаш дегIадоаладара гIулакха Iалаьмате доккхий хIамаш карагIдаьннад башха-дикача Iилмахочо Каныш Имантаевич Сатпаевс. Мухтар Омарханович Ауэзов — къоабалваь тIанйца казахски литература классик. Вернал ала догдоегIаш дигаух сона маст-маста со вIашагIкхеташ, айхха аз цхьана гIулакхаш а дукхьаа дIа адамий IаьдалагIа доттагIал а леладеш хинна уж вах. Къамаьлаш деча хана оаха дувцар, моллагIа крайностах эуламе хиларах. Халкъа дукхаезаш йола багахбувцама творчество йицъяьийта а мегаргьяц. «Ленинградцаш, са бераш!» — Джамбула уж гIордьина мугIараш беррригача мехка дагадоагIаш да. Казахски къамаш дукхача къамех латтача советски литература юкъарча хьарсам чу яха а яхийла, дегIа а ухийла акъний творчество.

Цхьаькха цхьа уйла а яр са дег чу латташ: художественни интеллигенце уйла фу даь тIаерзаергьяр-хьогI целиная темана? ДIахьажая лю, оалар аз писателашца ЦК тхоаш вIашагIкхийттача, вайна бIаргагуш хулаш яраш малагIа событеш я. Iалаьмате дукха нах ба моттигера моттиге ухаш меттахьа бувлаш, хьахул дукхача къамех латта коллективаш, нерда дезалаш, къонахчал дола оамалаш, чIоагIау вай ханарча турпалий денал. Казахстане маьхк массаза а хиннай чам болаш, бевача маьха. Кхьиеттел хьалхарча хана моллаша а яьхад: «КъорIа — деза книжка да, цхьабакъда, КъорIа тIа юг оттабе мегаргба, нагахьа санна маьхка эирхатийгига хьалкхача везаш хуле». ТIаккха юха хIанз ялата мохк а хинна дIаэттай из ирай. Хувцалу вахаре деррига хьисап, хьахул наькъа нерда психологи. БIаргагуш хулаш латтача хIамай дозалой драматизмой бокъонца йолча художникана дог айдергдац? Вай цхьанне а кхетадергдац хIанз, дIахо йодача хана а кхетадергдац, нагахьа санна из эпоха историена къаьгга хьахьекта ца хуле.

Цу хьалашка лоархIаме дар, республика писателий съезд ерригача советски культура цIей а хинна дIаоттар. Алма-Ате хьийхар оаха М. А. Шолохов, Л. М. Леонов, Камиль Яшен, Мирзо Турсун-заде, Максим Танк, кхьбола цIи хеза писателаш. Цул тIехьагIа целине каст-каста боагIаш хьыший бар композитораш, актераш, художникаш, кепаеттар ялат бахьан долаш лоаттабеча къовсамах йола очеркаши повестиш, арадаьлар кинофильмаш, спектаклаш уттайора, нерда иллеш дехар. Цар, шеко йоацаш, чIоагIагIа гIойле йир.

Цу хана сона дагадоаллар целинин эпопей, «Тайжача Дона» тIа граждански тIоми «ТIаклаатIа техача баь» тIа коллективизацин санна, низацеи цIоаргалцеи цхьан хана художествени произведенешка хьахьонхаргйолаш хулга. Литературеи искусствеи деятелашта дац халкъа карагIдувларш, цу даьхе целине карагIдиннараш а, хьахьонхарад сакъердаметIеи чIоагIагIа дог уроттаденна дола декхар.

9.

1955 шерах целина «дог далла шу» оалар. Цхьабакъда, селлара чIоагIа со[redacted] оалалургдацар аз, хи[redacted] геттара чIоагIа хиннале а. БIаьрччача аьлки, май бетта денз, догIан цхьа тIадам боацабацар лаьтта. Массаза а, расписанегIа санна делхаш хинна июньски догIаш а делханзар тхона. ТIаккхоачаргдолча халагIча гIулакхашта дукхаьъотта кийчдала дезаш дар.

Цу моча хана аргIе ца хинначо кхетадергдац ахархочун дегагара хьал. Тамашийна уйла йоссар дег чу: бIаьстан юкъе ерригa аре къайла а яьккхе форд санна дIаоттар хий, шоай бригадаш йолча лодкаш тIа а хувшаш улар мах. Цхьабакъда, лай хиш дIадаьлча, тIадам боацаш лаьхьар ерригa моттигаш. Кхоккабенна малх Iурре денз йоала хIама йокъаеш бола шийн болх бе болалора, шорттига бодар кIайелча санна йолча, бесала яьниача сигала гIолла, са ца тохалуш Iимеца йIовхал лаьтта а мехкаш, хIаьта сарахьо товбесса-дIе хулар, Iамаро хьулабаь къайлабоалаш латташ. ТIаккха юха а, лоадамаш са ца доакхийташ, шоллагIча дийнахьа хьалболар, дIахо а дийна мел дола хIама доага а деш. Иштта леттар хIирана тIехьа кIира долаш, бетта тIехьа бутт болаш...

ХIаьта а дIадуа лаьтташ дIадахача шерица кийсдича йоаза дукхагIа хилийтадар оаха. Керда карадерзадаьча лаьттай итт миллион гектара хетча гектара тIа дIадийра ялаташ. Пленал совгIа цхьа миллиони ах миллиони гектара тIа дIадийра бIаьстан юкъе дув алаташ. ХIаьта хьалха яхача бIаьстичуя сихагIа, бартайнагIа, дикагIа дийра уж дIа. Цхьан шера дIахьалхашкахьа бонкха гIа бахьккар республико, тIаккха нах шьрa бIаргго байлар шоай балхах хьохур, дIахо а тIабийрзаа къахьегар цар, шоашта хьовзам тIаотта кийчбенниlга ца а хош...

Тхона-м, бакъдар аьча, хоьра. Цу мехка йIоахали йокъали саго тамаш ергйолаш хIама доацилга. Цхьабакъда, цу хана а хIама хацар итт шера цкъа къаьстта къиза, хIаланвеш йола йокъал яхьача ерен календара зуламеча тьовзамах. Тхона хьалхагIе а хош дар — наступлени а йолаилехьа, — Iалама ниэа дукъала укхаза къовсам лоаттабанза бергбоацилга. Эрий дада лаьтташ карадерзадара экономически лоархIамаш деча хана Iилмахошта хетар: нагахьа санна кхьиеттел хIара пхе шерах ши шу чIоагIа йокъал йолаш доагIе а, шера юкъера лаьрхIача арара 500 миллион пунт хIаьта а вета а доенхаргда вай ялат аьна. Шено йолаш дацар лоархIамаш. Оахош дер фу да хош дар тхо, цхьабакъда, хар — из ше да, хIаьта безача маьха, селлара къахьийга хьалкхебаь хьувкъам хьай бIаргашта бIаргагуш бошш латташ хилар, — кхы да.

Цу хана ма чIоагIа сатуэс наха догIега! Садийтте сии пхьнаш лехача кхоач. Цкъаза бийсаниa цIеношкара араид, корий кнагаех цхьа хIама хьекхалуш а деза. «ДогIа!». Цхьабакъда, а из тата дераш догIан тIадамаш дац, бекъача мохо гIоттаьча гIомара буртигаш да корехи тховнехи деттaлу.

Садаха хала да шьарача ара. Пийшка чура доагIаш санна дIайха долча фено пехнаш йоагаю. Геттара чIоагIа шелал эттача хана мо мара оалхазараш лелац. Докъа а лун Iолег, дом хиле дIадоа гьанаш тIара гIа. Iочуякхесса ваба байна дIабаргболаш, селлара чIоагIа нийттIе дIаотт лаьтта. Шерра аре дIаляьца латта кIа моллагIу, бIаргашта бIаргагуш кIай а деле дIаотт, вIашагIа хьекхалуш тата ду даьссача, фийг биза кхенза долча канаше. ТIаккха, юххера а, из долла хIама дIаккхоачашдеш бIайха мух боал, дема моргаш гIеттаю цо, хIанара бIоагIех доахка аьшисаьргаш тед, цIеношта тIера тховнаш дIаккхуь.

Ахархочунгара бала кхетабе йиш я, шера цо хьайгача къих хьахиллар, мел лайна халонаш дог доахийлеш къахетам боацаш йош. хIадак хулаш латташ хилар цунна бIаргагуча хана. Иштта тохнам лоэш хилча, доккха денали чIоарIа сац долаш хила деза. Кхьиеттел дайнар хьатIайоагIача сезоне еренаша юкъахьахургхиларга догдахаро а башха новкъостал дацар, тахане а, хIанзе а безам хул хьувкъам чуба массаза а.

Хьал аттачарех хетийта, хиннар ходдаь дIахьонха безам бац са. Цу беттанна тхо долча ЦК-а кхьиеттел ух тайпара каттараш тIадола писмош аха а даьлар: мишта хургда, фу дергда?

Казахстана КП ЦК Бюрос лаьрхIар массе метте целинин коллективашин юкъара собранеш е, гIулакхаш боккъонца малагIча хьал тIа да ше долтча тайпара цIенача дег тIаре дIадувца, накха дегаш уроттаде, цу хьалашка эттара лоархIамегIа долача декхарашта уйла тIаерзае, лаьтта леладара даькъе шераш цхьатарра ухаш ца хиларах, вай целинин улицагIа а цIей хилааза даргдоацилгах уж дIанкхетабе. Цу цхьан хана моттигашта дIаболхараш дIакхетабир аз, цхьанна хIаманна шеи боацаш боле. БIу цо къонкхабераш шоаш хетабайта мегаргбоацилгах. Цу хана нийта дар партийно массоши балха верттера декхар.

Ала деза, хIара совхое гучаьха, хьайийла сэбранеш яьчул тIехьагIа целиннаш юха а пхьарсаш хьал а хьенхе болх бе болалуш хинна хилар. Маьхо мел чIоагIа воагавой а, ялаташ чуэцара дIахо а кийчо еш дар тхо, гуйре юкъеяххалца кийчдора оаха доакъараш. Кхы а шерагIеи хьинарегIеи доаржадаь хьалдора гIирсаш, эттара хьялха совхозашка. БIаьрччача Iаяна хеддинза кхоачам хургболча боараме тIаувзар продовольственни промышленнии товараш целинин районашта.

Парте Центральни Комитетера гIо а новкъостал а корадоагIар тхона.

Эттара IкмерзагIа дола дешаш ала безам ба са эрий дада лаьтташ цу шерашка тар ма лу сихагIеи дикагIеи карадерзадара дукха хIама даьча КПСС ЦК Политбюро членехи секретарехи. Со цкъа санна дукхаза а вIашагIкхетаьша дагавоалаш хиннав царца, хIаьта аз оттадаьча хаттарашта массаза а нийса, хаьдда жопаш, партийни чIоагIеи моральни дениж гIо хулар сона.

Цудухьа оаха бIубенна, халонаш йоллашехьа а, дIахо а болх бора 1956 шера. МалагIа бахьан дар тхо бIубенна хилар? Шено йоацаш тхох хIаравар бохам хинна вар, лаьттанга дIабахийтача Iалаьмате боккхача къахьегамо ловраш хьалуш ца хилар бIарга а гуш. Цхьабакъда, дукхача боахамаш на тайна хьувкъам баьккхабар. Масала, 1954 шера Кокчетавски областе йиллача «Ждановский» совхозо 22,5 эзар гектар долча лаьттан хIара гектара тIара 7,9 центнер ялат гулдир, хIаьта Алма-Атински областерча «Рославльский» совхозо — 20 эзар гектар долча лаьттан хIара гектара тIара 9,1 центнер. Цхьабакъда, цу тайпара боахамаш сел нитта кIезига а дацар. Цу деношка хьекача во боацаш хьувкъам гулбир бIаррчача районаш а кхьиеттел Къилбаседа Казахстански Кокчетавски ярош санна йолча областашка а. Вокъонца къоастаде дезаш дар. Ялат даккхара цхьабарашта новкъостал сево даьд а хIаьта вожаш дIадийнача доагадаьча ялаташца сево битаб а, IотIатохаргда аз, бIаьрчча хьайийцача хьувкъам лоха хиннабале а, цу шера республико чуденача дерригача ялатах 80 процент мел аьлча а целинера даьнкха хилар. Казахстано юха а кийчдир из каракрлаяле кийчдеш хиннача дуккха а дукхагIа гIоша дойкъараш, цу хана дукхагIа дIаелар 85 эзар тонн шурий, 22 эзар тонн дулхе. Дукха хIама ца эшаш цхьа миллиони ах миллиони тонн дIайолла вIаштIехьдаьлар тха силос, нерттерча даьнне хьажкIех яьнкхар. Толамаш, бакъдар аьлча, гIаьххьачарех мар дацар, цхьабакъда, цар а дог тешадора, ялати юрта боахама кхьйола продукташ дукхагIа яхаре даькъе целина хIанзале а лоархIаме хиларахи дIахо тIа-тIа боккхагIча лоархIаме хургхиларехи. Цудухьа — бе безаш болх бар! Иштта дар тха лозунг.

Цхьабакъда, хьувкъам ца хилар-м хьувкъам ца хилар ма-дий, хIаьта дукха дешаш къоастаделга цо чIоагIа чоалханеча хьал тIа а оттадаьдар.

1955 шу чакхдоалаш Москве вар со кулгалдеча партийнин советски болхлой Ерригсоюзни совещание. Цу тайпарча совещанешка, бакъдар аьча, чIоагIа маргIата воацаш хет хьона хье, хадданза дахар-деиар хеттача, е, кхыча бесса, бегашта санна хьа гунахьа доацачох а дувцаш, цу тайпара шоашта чудоалар къахетачох хьаьъедадеш хилча. ХIаьта совещане трибунера Казахстано хьатIадоагIача шера паччахьалкхена 600 миллион пунт ялат дIалургда аьнна аз дIакхайкадича, дукха ца тешаш меттахьа хьайра зал.

Мишта хувцаенна хаI Цу хана доккха хIама хийтта шера 500—600 миллион пунт янийтал Iа кайга хIанз, геттара деха гIулакх санна кхетадергдар из. ХIанз ма йоаккхий вай юкъера лаьрхIача шера миллиард гаргга пунт казахстански ялата!

Японе, «Фрегата» «Паллада» тIа И. А. Гончарова дувцачох, губернаторашна цхьан хана шоай кертаца мол хуаI хиннад цар лаьтташ тIа хулаш мел долча хIамашта хьалхара — тайфунаш хьара, догIаш делхара, мохк агара хьалхара. Тха кортошта кхерам тIабоссаш кхы ер ма-дий аьина цхьанкха хIама дацар, цхьабакъда, аьттув боацаш денача 1955 шерал тIехьагIа хьебехке воацача хIаманна хьалхара чIоагIа хьай бехк хеташ йола уйла юсар хьона дег чу. Из уйла йицъеннац сона. Тахан а тIехьа моттигаш хул духхьал дIа кулгалхой дегаш уроттадар дукха Iалама низаша хьовзам баьча районашка аз телефон тохаш. Цкъа Ульяновски областе хьехаш вар со: «Леонид Ильич, хьавоагIавалар хьо, чIоагIа дика хиннад ялаташ!». ХIаьта пул тIехьагIа дукха ха ялалехьа бIайха бехьа мух а баьина. Йолла хIама яьгай цига. Обкома хьалхара секретарь, кхетадеш ма-дарра, раьза воацаш, йиш еха, сахьувзадеш вар. Массаза а санна боарамагIа дар са цуццара къамаьл. Данза дергдоаца гIулакхаш цунна дувцаш, новкъостий хьаллаца безаш дар.

ХIаьта цу хьовзамий шера толам баргхиларах массаза а тешаш хиннача тхона цкъаза хала дар тхоаш бакъ хилар дIахьонкха. Н. С. Хрущев а волаш хиннача цхьан йоккхача совещане целинас-и хIанзачул тIехьагIа ше хьахьоккхаргъа аьина аз дIакхайкадича, са къамаьл тоъал гIоона юкъагIдаьккхар цо:

— Шун дешах-м шорогаш кург мичай!

Цхьабакъда, цун деша дукъала дош даьла массе бахьан долаш вар со:

— ХIаьта а тхо дог тийша да: кастта, геттара каста целине а хургда шортта ялат!

Кердача бIаьстенга чIоагIа нийчлуш дар тхо. Цхьа гIойле, цхьа догдоахийла, цхьа моллаи яр — болх бар. Эрий дадача лаьтташка 1956 шера дIахочча хIамаша 27 миллион гектар дIалаца езаш яр, царех ялаташа — 22 миллион. ТIаккха юха а безам хилар са долла хIама бIаргаго, массанеца а вIашагIкхета, массанахьа а кхоаве...

10.

Цу шерашка тхона дагадоха а йиш ца хиннача тайпара дукха материальнии ахчанни ресурсаш хьежаю вай хIанз ялат, дулх, бецадааргаш дахар алсамдаккхара. Эттара нердагIа йола техника юкъехкувл, юрта боахам эргабоах. лерраргIа юкъедоаладу производствала специализации концентрацин елга. Нечерноземья къаьнара эрсий лаьтташ эргадаьха тоадара санна йола комплексни программаш тIанйю — из тахан вай хьалхарча даькъера декхар.

Цхьабакъда, уих хIамах деним дагадохийта дезаш хул: шоллагIча даькъера денхар вай халкъа боахаме дац. ХIана а нийслу миллионашца а миллиардашца а гIулакх леладе кийча бола новкъостий, хIаьта иштта оалаш дола, ьагийдараш теркал ца деш. Керттерча декхарех цаI малагIа да аьлча, из да вайга долаш долчох, мехка хьадаьчох хIурмат деш а дикагIча тайпара а пайда эцар. ХIаман кхош ца бар вай йиш йолаш дац, хIаьта экономика шерагIа ме ярж цу тайпара доал доацаш хIама леладар чIоагIагIа Iатгь.

Цох кхета вийзар эрий даьда лаьтташ карадерзадеча хана, хIаьта цудухьа халкъа вахаре шоаех дукхадар тийша дола уж «кагий хIамаш» ца хьоахадеш Iелац со. ХIаьта, аргда вай, Къилбаседа Казахстане гIолла бIаьхха никъ беш, со вера Целиноградски областерча «Изобильный» яхача совхозе. Гаьнна эрий аре. Селеты яхача хи тIа, хозача, бакъда, цу хана кара ца ерзаьча моттиге уллар из. ХьалхагIа, юхьиг дIайолалуча хана, цига хиннавар со, бIаргадайнадар хьалхара вIс чаьтар, хIаьта хIанз веча бIаьрча поселок бIаргайира. Дукха квартираш йола нах чубаха цIеноаш, столови, тика, бани, пекарни, мастерскеш, контора, гараж латтар. Цул совгIа, хIаьта из геттара лоархIаме а дар, наха хьалдаь шоай дсалахьа дола деаткъа гаргга цIа дар. Доче, даим укхаза баха баьхкаб-их уж.

Царца къамаьл де волавелар, фу эш, вахар вIаштIехьа мишта доал, аьина хаттар дир. Ер дар сона хезар.

— Педаш дац. Нарсаш берхIала йоха хIама яц.

— Хьакхий хурск эш, хIаьта из мичара эцаргьа?

— Дика дар цхинарт даларе...

Фу аргда укхаза, хаттараш юрта болаш дар. Целина тIа дукха хIама хьакхухьар. Бакъде, геттара чIоагIа эшаш хиннад педаш. Хьайбаш а эшаш хиннад. Ма-дарра аьлча, алхха боахама гIулакхашта дийша а ца Iеш. Хьалхарча шера сона бIаргабайра цхьан бе чемодан, вокха бе — жIале кIазилг е циск чудоалла тусвар дола нерда баха ховша боагIа нах. «Ярославски» совхозе Запорожьера зIамигта саг вера клетка чу ехна боргIал а яхьаш. «Ареме, — аьлар цо, — сага кхы дикагIа будильник яц». Ма-дарра аьлча, цо-м бегаш бора, бакъда, даьссача лаьттан тIа боргIало беррнгаш а гIадбукар. Кагийча наха кхьиеттел сурокаш, алха оалхазараш нара Iонадора.

Цох нах къахетам болаш, дог кIаьда долаш ба ала мегаргдар. Цхьабакъда, вахаро со Iомаваьвар царех кхета, цар сий де. Вера хана со ое хоза а хеташ хьежар сигала гIолла лелача кхоккарчий Iулашка. Боккъалдар аьлча, целина тIа тхона нерттера хиннар миллионаш гектараш миллиардаш пунташ яр, бакъда, наха бешамашца, хьайбашца, кое тIарча оалхазаращца новкъостал де дезар. Из ца хилча миллионаш а миллиардаш а башха вIаштIехьъяргьяцар. Ковкарт доацаш юрта ваха саг — оалаш доацача гаьна тара ва. Цу шерашка тхона лоархIаме дар юкъанца дена аре чIоагIа, деми хургйолаш нарерзаа тхоаш аерхIаш долга маха дIахайтар.

Цох уйла еш кхай тIа дIахьежар со, хIаьта цIаьхха сона бIаргадайра кхы цхьаькха а нерда даха денар: Iаьржача оакам тIа гIолла шиш бола агроном санна кот лоаваш йоагIар цхьаь чхьовка. ХIаьта чхьовка, ховш ма-хиллара, кхашиц хулаш дола оалхазар да, ше укхаза хьанхьачаяле, тIаккха из укх моттигашка яха чIоагIьлла лаьрхIа я хьона.

«Изобильне» дайцачох, мацвалаиза волча аз цхьадола къаьнара документаш айдир. 1934 шерре е Казкрайкоме дайтадар ВКП (б) ЦК записка. Цу тIа тоъал шера а цIенхаштта а оттадаьдар юрташкарча моттигашка санна, промышленни районашка а бешамаш лелаелга дегIадоаладарах дола дош. Деррига а доацIхаш хиннача записка цу гIулакха партийни, советски, паччахьалкхен органий, хIаьта нигта колхозий, совхозий, кооперацe кулгалхой оагIорахьера эттара хьаяргIча тайпарей массе оагIорахьарен новкъостал делга дIадехар. ХIаьта бешамаш лелаелга кастта дегIадера, цун тешшаме материальни лард хьахилар. Вакъда, шераш дIадахар, из гIулакх тийдала доладелар, нийсса ах хIана дац аьина кIезигделар. ХIаьта а, республикага колхозашкарен совхозашкарен кхоачачул шоззен ахал зен дукхагIа кхоачар, масала, коартолаш бахача наькха бешамашкара.

Нах алхха цхьан лаппацен ковчача хударцеи кIабарех цхьаболча директорашта критика е езаш хилча, хьахозаш дар: фондаш яц, хьаль фондаш! яхаш дIадехараш. Ала хIама дац, цхьайолча продукташта юрта лаьрхIа а централизовании фондаш хила еза, бакъде, маллагIа фондаш еха мегаргья коартолашта, кабуца, нарсашта, харбазашта? Уж еррига кIамаш хийтца моллагIча боахаме хьалхкее йиш йолаш я. Из морге ала мегаргда фуэхи шурахи. Ахархочун массаза а хиннай шийн нотамаш, городе фуаш дехкад, хIаьта хIанз Москверча нарядагIа хIара фуъ кхача дезаш хIанав из?

Аз ядер хIанз а чIоагIа лоархIаме да. ХIанз а кIезига бац деррига де низ кхоачача фондашка дог дахар мара кхы деш хIама доацаш бахаш бола кулгалхой, паччахьалкхено мичара йхьаргьа-хьогI уж аьина уйла а ца еш? Вай мехка юртбоахама продукташ дукхагIа яхара, вай юкъарча истола тIа дукхагIа «хIамнлг» хьатIаяра йолча моллагIча торонах, лаьттан хIара чIегIилгах пайда эца беза. Поездаца водаш корагIа арахьежача юкъ-юкъе бIаргагу хийцца пайда эца, баьцаш дIае, хьайбаш леладе йиш йола оасарах хьалйикъа участкаш. Масала, помидораш, нарсаш къулбехьера, хIаьта фуаш, кIолд, шура бIаьш километраш гаьнара хьа ца а кхуьхьаш, баха нах моттигерча кхоачамий чотагIа дикагIа Iалашбе новкъостал дергда цу дерригне.

Из деррига датакхаба деза партийни, советски, боахама органаша, промышленноста кулгалхоша. Уж декхарийла ба йоккхийча а зIамигача а городашта гонахьа низ бола юртбоахама базаш дегIаккхула, тикашка мел эша коартолаш, дулх, шура, баьцадараш, сом хилийтара специализировании комплексаши подсобни боахамаши хилийта. Цу тайпара тороваш я Свердловске е Тюмене а, Иркутске, мехка моллагIча кхыча городе. 1978 шера бIаьстя Урале, СибарегIе, Гаьнарча Маялбоалене вахача хана моттигерча кулгалхой теркам алхха цунна тIаберзабе бийзар са.

ХIаьта Казахстане цу ханне, 1955 шера решени яьяр бешамаш лелаелга шерра дегIадоаладе, безам болчарна участкаш яла, инвентарь хьатIая, массе тайпара новкъостал де. Цу тайпара хIама дир юа тIарча оалхазаращца, бахача нахага хьайбаш дохкарда. Кхы кIезигагIа лоархIам болаш дацар ерригача совхозашка подсобни боахамаш вIашагIдохкар. Укхаза тамашийна хьал эттар: эрий дада лаьтташ карадерзаде дIалоладу юкъат хьатIотташ диказа хIана дац аьина нIеиггделар уж республике. Вешта аьлча, глобальни планаш уттаеш, доккхий гIулакхаш чакхдала кийчлуш, наха тесса дитар шоашта моллагIча даькъера да аьина хийттараш.

ХIаьта «лоадамбоацараш» — укхаза цифраш йоалайнча пайдане да — укх тайпара дар: подсобни боахамашка 11 эзар етт кIезигбеннабер, на — 280 эзар, мичахьа яхай ца ховш яйна дIаьльар харбезаши пасташи дIаюш хинна 3,7 эзар гектар, баьцадараш леладаь 5 эзар гектар, коартолаш кхеэь 11 эзар гектар. Мохк хIанз а хала бахар, хIаьта тхота хьа ца кхоачаш юсар Iалаьмате дукха продукци. Сагота гIулакхаш чакхдаха дийзар. Подсобни боахамашта ахча, лаьтташ хьожадир, детта доахан доладир, парникаш, птичникаш хьалйора, комараш дIаюра, цар продукци совхозий планаш тIа дIа а язъь, из кхоачашьелга директорашкара цIенхаштта хьадехар. Из деррига лоархIаме дар целининаш дикагIа Iалашбара а аренера вахар вIаштIехьдоалаш латтилга гуш болча наькха дог-уйла айяра а.

Из дагалувцаш, цу шерашкара документаш деша аийра аз Кургальджински район аз маст-маста хьехаьлга. Цу хана цун гIулакхаша, къаьста а «Степняк» яхача совхозе вахача хана сайна бIаргадайначо дега чIоагIа бохам баьбар сона. Эттара хьалха цу боахамо 1954 шера аьтин хилар со, хIаьта сона бIаргадайнар чIоагIа безаме доацаш сурт дар. Цу тайпарча моттигашна гIулакхаш вIаштIехьа доацилга хьалхарча минуте кхетаду: моллагIча нерда венача сага тIаккхача гIерташ хул нах. Дукха йьагуа а бале из вах-вахача летиташ цунна тIехьа лел. Сона а цу сахьате хьатIаера кхалсат, тIаккха сихха къамаьл де йолаелар.

— Новкъост эккал, хьо малав хац сона, бакъда, дух тIа а вьвле, новкъостал де. Тхайцига электричество яц, йоагаа хIама яц, фетаген а дац, даа хIама кийчде моттиг яц. Вешта аьлча, хьанийчье хIама а яц...

Цунца цхьана тика тIа вахар со. Цига кхьиеттел тух а дацар. Бер а долаш хиннача кхалсаго кхы кIезигагIа юргагIъаьина йоацаш сога аь[redacted]

— Новкъост Брежнев, шура яц, маника яц, аьал, секца кхаба деза бераш? Хьа хетаргахьа, бераш да, хьо ва, тIаккха новкъостал де тхона.

Рабкоопа вихал хьавийхар аз. Цо, бIаргцIецкъам па тохаш аьлар, маниа йоаца алхха цхьа ди мара дац, хIаьта ше цхьан метте бIаргаш ца соцаш вар, гуш дар из харцдулга. Продуктай хьанъехьарча дешага хьажа дош делар аз, бакъда, со кхы а чIоагIагIа цецваьккхар шура ца хиларо. Дукхача совхозашта, цу даьнхе «Степняка» а подсобни боахамашта лаьрхIа хьогте а доахан ма-деннадарий оаха. Мел мисел а хьанна а доахан, хьанхарч, говраш, кое тIара оалхазараш даларах йола справка хьайнйхача сатийра. Цхьабакъда, наькъа тIа гIолла дIаводаш дукхача наха столове витар со. Къамаьл де Iохайшар.

— Мел мисел доахан да шуи подсобни боахаме?

— Шовзткъе итт.

— ТIаккха шура хила еза-кх.

— Мичара! Уж укхазара кхоъзткъа километр гаьна да. АргIе доажадеш да уж.

Цу юкъа директор Коваленко хьалехар. Удаш хьа[redacted]

— Деха гIулакх да хьона, Леонид Ильич! Кхалнах доаркалла бахийта магац соне, цхьанне а безам бац доахан детта.

— АргIе деттаза дий шун уж?

— Иштта да-кх из.

— Бераш шура йоацаш дисарах а доахан талхаргхиларах а сагота вац хьо?

— Мишта сагота вац? Кхер. Кхьиеттел суде ваха а кийча ва. Цхьабакъда, фунагIа даь а цкъа хIама дергда... ХIанзале Украине письмо дахьийтад, тхоаш нIалхардака мехкарий бийхаб.

Цунца кхы хIама дувца ца дезаш, деррига кхетадеш дар, тIаккха кхалвалагахьа дIакийрзар со:

— Новкъостал де безам хIана бац шун? Хьал миштад бIарга ма-гой шоана.

— ХIаьта бераш мича хьоргда оаха, — цхьан бIагара доагIаш санна къамаьл де болабелар уж. — Тхо укхаза дерригаш дезал болаш, берашца да.

— Дика да, нагахьа санна доахан шоай ноашна дIаоттадича царга хьожаргдий шо, уж деттаргдий оаш?

— Даьра деттаргда, хьожарг ма-да! Деттарг а да, дика дIаара а лехаргда. Тха-м моарошта а хов доахан детта.

— Фу леладу Iа, новкъост Коваленко, набахта чувака кийчвеннав, хIаьта чоалхане доаца гIулакх де хьаьвъалдIакхачацйий хьа? Совхоза болхлошка дIале доахан, цар уж деттарг а да, бераш дуза а дергда. Цул тIехьагIа доярнаш а корабоагIаргба.

— Из де дагадехадац сона. Дергда...

Директораца поселке дахар тхо. ДIахьежача, цIеноаш во хьалдора, лардаш а ца ехнаш, талмастта хьалдогIар. ЦIенхаштта къамаьл хилар тха. Боккъалдар аьлча, со хIанз Коваленкох тешаш вацар, хIана аьлча моллагIча деша: «Дергда, дергда...» аьле шаьрдаь жоп лора цо. Аз цунга аьлар, цIаьнха юха а вена деррига а таханаза Iергвац со, аьина. ШоллагIа «Степняке» юхавеча цецваьнача вахар со: вIалла а хайра хIама хувцаденнадацар совхозе! Снабжени дикагIа яр тикна тIеи столовеи, бакъда, из соахна цу гIулакхага хьажарах хьахиннар дар. Цуигара дIаккхачох Коваленкос цIелгах цIелг техабацар. Нах хьалхагIа санна кхьиеттел хица а хало оэаш бар, хьалхагIа венача хана машина тIа бак а оттайий — из яр ерригa проблема — нах бахбахача хий дIакхахьийталаьт аз аьнадале а. ХIанз а моллагIа бехк баьккхача хоьар доаааш дар:

— Дергда, дергда...

Цу тайпара, аз-м аргдар, цецвоаниххаш кIалкиса хиларен хIаман сагота ца хиларен моттигаш целина тIа наттахьа мара кийслацар, лертIа доацаш дола хIамаш кIелига хиннадеце а. Шоашта тIадилла декхараш селлара бе-башха доацаш леладеш бола балхахой ма йиш йолаш бацар, хIаьта цу хьакъехьа Целиноградски обкома аргIанарча пленуме лаьрххIа ала дийзар са. Нах баха моттигаш тоаяр — из да наькха хьал-торо айяр, цар йоакхо яр. Из массаза алхха боахама болх хинна Iац, из керттерча даькъе политика я, цига дувлийта гIалаташ чIоагIа [redacted] не хул. ГIалаташ дувлийтарах массаза а доккхий зуламаш хул вайна: тIема тIа — нах бовбарца, машар болча хана — материальни нравственни зенаш хиларца.

Диза дола вахар чIоагIдаро дIадехар алхха цхьан планах леза ца Iеш, бакъда, наха мел эшачун а дог лазардола нах ара ехнача поселенешта керте латтилга. Кокчетавски областе, масала, хоза а хеташ водар со «Красноармеец» яхача колхозе. Цига алхха боахам эртIа лелабеш хиннадаь дацар из, из дар цига тамашийна чам бола маьхк еш хиннадаь а. Хетаргахьа, дунен тIа цхьаь цхьаннахьа а цIаккха а ийлиц аз кроснаармейски яр санна сайса, хоза хьам йоагIаш йолчуя дикагIа йола маьхк. Къаьстта дика хулар из Николаев Петр Ивановича бригаде.

«Оаха маьхк йоттача хана, — оалар цо, — гаьна хоза хьам кхетI» ДагадоагIа сона, цкъа кхьиеттел массехи маьхк йийхар аз Алма-Атерча новкъосташна чам баьхийтар а городера маьхк ераш Iомабар а духьа.

Поселкашка кхаьчача дика яьккха хIара гIув, хьурзит деш дIаегIа хIара галт бIаргайча гIадводар со. Дог гIоздоалар дикача даьша чIоагIа теркам тIабахийта эзацш гаьнаши лелярах, шоай цIеи, ковна, ерригача поселка сибата бала боацаш цхьаболча нах хиларах цецвоалар.

Павлодарски областа хьалха хиннача Галкински района цхьан юрта (халахете а юрта цIи а се сецача колхоза председателе тайпан цIи а йицъеннай сона) цкъа бийса яьккхар аз. Iуйрийна коара араьлар со, юрта гIолла хьалIо волавелар. хIаьта чIоагIа цецваьлар. Ши улица мара яцар юрта, цхьабакъда, цхьанне тIа цIеноашта юкъе наг-нагтахьа гаьнаш яр, вож — цхьанкха га йоацеш яр. ХIана дар из иштте? ТIаккха председателе дийцар сона укх тайпара хIама. Революци ялалехьа хIанзара къилбаседа казахстански аренаш а чуйоагIаш хиннача Степной края губернатор Омскера цкъа укх юрта венав. Хьа а венача цо дезала кIезигилга дукхалга хьежжа хIаране шоай цIеноашта хьалхашка гаьнаш дIайогIилга тIадилад. Кхо шу даьлча ше дика прикав кхоачаш мишта даьд хьажар дукха юха а укх юрта венав губернатор. Хьежа: цхьадолча цIеноашта юхе гаьнаш дIаегIа хиннай, вокхарна юхе — дом ниха шера аре хиннай. Цу хана цаI мара ца хиннача улица тIа ара а бахе хIара дезал шоай лоа нIаьрашта хьалхашка дIаоттабе, аьина приказ деннад губернатора. Цул тIехьагIа салтечунга доккха кIаьга доалла тIехкар дIа а декиа, улица тIа гIолла дIаволавеннав из. Гаьнаш дIаегIараша баркал а аьле дото сом луш хиннад. ХIаьта гIулакх тесса дитача мужгашта тIехкар детта аьина приказ деннад: дIа ца латаш йисача гаьний дукхалга хьежжа тоха аьина. «КIаьга долча оагIорахьара тоха Iа, Василий, кIаьга долча оагIорахьара!» оалаш хиннад губернатора.

— Улицашка иштта хIахиннай гаьнаш, — шийн дувцар чакхдаьккхар председатела, тIаккха нелавелар.

Бегаш бегаш ма-бий, бакъда, цу хана а нердача совхозашка гаьнаш дIайогIара тIехьа къовсам лоаттабе безар. ХIаьта хIанз, целине веча, гаьнаше къайлалаьха совхозий поселкаш, Iи дола цар-

(Йистедоалар 4-гIа оагIо тIа).

ЦЕЛИНА

(Чиестедоалар. Доладар 2-чу 3-чу оаг1ош т1а).

лаш, зиза теха 1аьжаш, боалаш, акацеш, сирень б1аргалийча, малхо доагадаьча берда йистошка даим хулаш бола чкъьарий луьцараш а болаш къегаш а шоашта т1аьвзаш а дола 1алаьмате дукха 1амаш, водохранилищаш б1аргалийча — сакъердалуш дагадох сона омски губернаторо даьр.

Дукха дела везаш хулар — цхьайолча хана поездаца, дукхаг1ча хана самолетаца, х1аьта цхьайолча хана командировке вахача цунца а воккханца а. Уж цу тайпара хувцаро массаза а к1езига йола ха дукхаг1а кхойора. Уаловой станценна е областной центрашка й1аьххача хана саца везаш хиача, вагонех гостиница а хулар. Цу пункташ ца хьалххаг1е а йоалаший хьаоттайора самолет, т1аккха цхьан дийнахьа массехк районе е совхозе кхача кхуьра.

«АН-2» яха самолет лаьрх1ача заказаг1а Киеве хьаьяр. Борта т1а яр ниа бола раци, салоне латтар ялх парг1ита кресло. Экипажа шийца лелайора раскладушка, из самолета ц1ог долчахьа латтар. Цунтара д1аниккхача из яр массанена йовзаш йола «Антон» яха къахьегамхо. Оаха беча наькъа шийла дикаг1а кхы цхьаькха йоацаш яр из. Летчикаша сигала лелхаше 1охошаргдола моттиг белгал а йий, ара моллаг1ча оахама, тракторо, кхай т1арча стана юхе 1охошаш йиш хулар.

Деррига а во дацар, бакъда, цу фегарча ниесвчико наькха санна отталора. Со-м вьиннавар, бакъда, цкъа из ла дийзар вей сий деш болча актерий Л. П. Орловай, М. А. Ладыниннай, Н. А. Крючкова. Шоай искусствица наха тоам бе дагахьа целине баьхкабар уж, бакъда, ахкарга хьажа саг вацар: беррицаш гаьна бар. Сога летчъар:

— Кустанае выступленеш яьй оаха, бакъда, целинникаш шоаш б1арггаго безам боаг1ар. Ноаькъостал де тхона, моллаг1а яле а транспорт я.

— Мегад х1аьта, ер я шоана са самолет, — жоп делар аз, х1аьта экипажага аьлар: — Кхоана городе г1улакхиш долаш ва со, х1аьта оаш бригадашка г1олла д1а-юха бига ловкъостий. Нах б1аргабайнача 1охувшаргда шо.

Летчикаша шоашта могар даьдар. Цхьан дийнахьа шиъ е кхоъ я хац районе хиннаб уж. Мух хьеккаш дар ди, самолет геттара ч1оаг1а д1аюха кхийсай, шиткъа мара уралетта ца могаш городе юхабеьхнар актераш. Крючков-м, х1ама б1аргадайна саг санна, дукха воханза вар, бакъа, кхалнаьха г1улакх в1ашт1ехьа дацар, цариа б1ара а хьежа командирах бекк баьккхар аз:

— Хетаргахьа, го баьхачоа тара бе 1а, Николай?

— Ай, мичара, уж шоаш бар сона низ баьраш. Машина чура 1обовллаше самолета тъаьма х1ал м1езига бийше а баьде, т1аккха выступлени йора — цул т1ехьаг1а кхычахьа д1айита безар! Ч1оаг1а денал долаш кхаьнах ба...

Аз беркал аьлар актерашта, цхьабакъда, аз теркалдир [у]айрийна санна хьагаш са самолетага уж ца хьежилга. Цхьадола денош доаг1ар арен т1а г1олла кхесташ сахьаташ доахаш. Цкъа экипажа командира сога аьлар:

— Сона хетаргахьа, хьо диистаалла д1аяца мегаргволаш ва. Сигала б1аь сахьата мукъ баьб 1а.

— Х1аьта летчиккий норма?

— Б1аь тхъо сахьат.

— Т1аккха-м пилот хила хьалха ва со.

— Из сенах хоаргда. Вай-м доагг1ача тайпара мича лел.

— Мишта доагг1ача тайпара лелац?

— Валха лакхал малаг1а я вай? Б1аь метр. 1охоша площадка лахар духьа геттара 1олохделе мел миссел лел вай? А, ишта лелаш даьккхача сахьатех ши сахьат яьрх1а доаг1ар.

Сона дика кхеташ яр самолета экипаж — командир Моисеев Николай, шоллаг1вола пилот Абишев Мубин, борт-механик Кругликов Александр. Малаг1а х1ама т1а ца кхоачаш йисар цар шоаш «комарик» олаш хинна цар з1амига машина. Мух боацаш шера алхха шовзтъаьс итт ди мара ца хулаш хиннача арене з1амига самолет даим 1алаьмате ч1оаг1а д1а-оьха кхувсар. Х1аьта лаьттан т1а а сатийна 1е йиш йолаш яцар из: мичага к1алт1ара ца кхоссийтара, тха «АН-2» йоха ца яйтара цкъа санна дукхаза мукъ т1абола самосвалаш хьат1а а йоалахий, царех д1аекхар самолет. Хаоттам мичча тайпара бале а цхьайолча хана инструкце ца яхар а ца деш, шера моллаг1ча хана сигала г1ойла лела дезаш хулар. Малх чубизалур т1ехьаг1а а кхыметтел бийсана а 1охувшар. Х1аьта «АН-2» т1а из цхьаькха дича а могадаь дацар. Цхьабакъда, г1улакхаш инструкцеца тарлацар: Даим сона хиина наькъахой, ес кхетадир из, шоай г1улакха башха-дика говзанча бар.

Цу хана дукхаг1бола летчикаш йоккхийча сухалашка, гаьнарча рейсашка, реактивни самолеташка çатувсаш бар, хетаргахьа, из дагалаташ хиина хургбар се пилоташ а. Цхьабакъда, фу дергда, царга кхачар кхыькхе г1улакх дар. х1аьта цар сабаре а ц1ена а кхоачашдора из. Алхха цкъа мара ч1оагг1а сахьувзаш болаш, кхыметтел кхерабенна болаш а б1аргабовнзар сона уж. Из кийсделар, со г1алат ца воале, Тахаяски диинзе ц1ераг1ча совхозе. Гаьнна уллача бригаде даьхкадар тхо. Майь бутт бар, баьццара йийзавр баьцаш. Ха дика латтар. лохехьа уллар уж санна шаьра аре. Цу тайпарча арене 1охоша моттиг лаха хала дац. Аз кхетадьчох, лертт1а 1охайшар. Х1а аьнна мотор д1абовнше, массаза а сол т1ехьаг1а мара ара ца воалаш хиина хьалхара пилот, арахьийдар:

— Бехк ма-баккхалахь...

Цунна т1еххьа араваьннача сона б1аргадайра, самолета чархаша баьца т1а йитача лераг1а цхьа х1ама лехаш сихха д1аводар из. Нах хьаг1улбелар, со а д1ат1аьхар, бос бахачеа эг1азвахачеа Моисеева аьлар:

— Д1ахьажалаш!

Баьца т1а аьрда оаг1орахьарча ах метр мара гаьна йоацаш цергаш лахехьа а йолаш макха уллар. Лакхера 1охьежата цхьаккха дича б1арггаго йиш йолаш бацар из. 1оховшаш мара б1аргабовнзар из. Г1улакх вoча тайпара чакхдала мегаш дар. Бригадира а трактористашта а т1аккховсабала кийча хиина летчикаш визгкъа юхатехар аз. Кхетадеш ма-хиллара, царна ха йиш ядар самолет цу кхай т1а 1оховрйолга, бакъда, макха, еррига кхыйола а х1амаш санна, кхаш-мара балхаш чакхдаьлча д1абаьхьа безар, дагадеххача 1о а ца кхоссаш. Цу х1амо хьахьоих доал ца хилари х1аман бала ца кхачари зулам далара гаьна доацилга.

Со Казахстанера д1аводача хана, 1адика ювцаш кема командира хоам бир сога шеа сода дийн шера лелаш арен тайп-тайпарча моттигашка 480-зза 1охайнаа, аьнна. Курал еш хоам бир, х1аьта профессионала из цуи мурал аз кхеташ а яр. Башха-дика пилота говзал йовзаш йола со т1ехьаг1а, КПСС ЦК секретарь волаш а Моисеев Николай Григорьевича лелаеча самолетаца мара водацар д1ахьа.

Ма-дарра аьлча, тха г1улакхаш кхы а шерра д1ададаржаш латтар, со даим наькъаг1а ваьнна вар, наб аьттув баьннача йора, х1ама ч1ахкаьрчача дуар. Х1аьта цкъа Целинограде ц1аьхха се дийза могаш воацаш воалаш санна хийтар сона. Хьанкхийтача восилкаш т1а уллар. Из хилалехьа цкъа дог лазадаьнна Семипалатинскера Алма-Ата воалеваьвар со. Со больнице 1овилла г1ийртача лорашта м1алхар а ваьнна, ц1аг1а валжа нила вийзвр. Аз бегаш бора: шоана, лорашта, к1алвусе-м оаш-м дарба дергдар, аьхаш. Х1аьта керттердар, ца могаш хила ха яцар. Целинас хьат1аккхухьар 1алаьмате дукха керда г1улакхаши йоекхонаши — хала яраш, цхьайолча хьна кегаенна яраш, баьцца, массаза а сеготи яраш.

Ялата т1ехьа латта къовсам хоадамболлаш долча хьалага кхоачаш латтар.

II

Лоацца дувца безам ба са целине хиннача вай агротехнически политиках. Деррига а дарий-теш г1алат доадаш вай балха т1ехь? А, из оалалургдац сога. Ховрий тхона къаьстта кхераме йолча лаьтта леладара зоне долхилга? Ховра, х1аьта хьалхаг1е а цунга кийч а деннадар. Хезадарий цхьатарра аьха 1оййллача аренах д1айийна х1ама хьехургйоаци яьсса аре хила тарлу, яхаш 1илмахоша яьхар? Бакъда, хеза а дар теркал я дир. Парте целинера агротехнически политика сенах латтар, нагахьа санна лоацца аьлча, эггара хьалха денз хьадоаг1ача арен 1алама саг юкъег1ортарах, т1ехьаг1а хургдола эпаш эггара к1езиг1а хилийтарах, кхаш леладара эггара дикаг1а йола культура укхаза ч1оаг1ьярах, х1аьта цул т1ехьаг1а йоккъал уттача зонашка дика д1атарьеина йоал лаьтта леладара система хьаярах латтар, х1аьта из бокъонца мишта хургда тхона хьалхаг1а ха а хацар, е ха йиш а яцар. Водар навкъаг1а лоарх1а вергва — долаш да малхбоален миттa дика кица. Революци ялалехьа В. И. Ленина яздаьд:

«Эрсий болхлой классо шийна парг1ато а йоаккхаргъя ший г1алатех дйзза долча революционни г1улакхашца Европа хьалха а тоттаргъя — цул т1ехьаг1а пошлякаша доккхал довча долда г1алат а доацаш шоаш революционни х1ама ца дарах».

Г1алат а доацаш х1ама хьа ца дар — ч1оаг1а найсе! Эггара аттаг1а дар 1алама кладовой кулг ца тоха йитача, т1аккха укхаза г1алаташ хургдоацилга бакъда. Вакъда, цу къаьмача аренашка вай даьхкар сага хьаккъал, низ болаш хиларах к1оаргга теша а тешаш. Дог тийша дар целине 1алаьмате боккха халкъа лоарх1аме бола болх беча хана хьоанал йоарг1оацаш йола средствашкорайоаг1аргхиларах. Д1адоладелча дела уж керда средствашлех а лехар.

Дикка сиха д1адаьккхар х1амаш д1ае б1аьстиа лаьтта оахилга, йолаш хиннар керттерча даькъе алхха майски июньски пар зябе яр, кулис д1аювлита юкъедоаладар, лоа сецаделга в1ашт1ехьдаккхар, йиш ялийтацар тешаме йола паровой мийя, цхьан дешаца аьлча, деррига доре йоккъал уттача арен зоне лаьтта леладара керттера декхар — лаьттанца т1оадал социелга — кхоачашдара. Х1амаш д1ае ера ханаш а къоастайир, из башха атта хиинадеце а. Х1анз целине цхьанне а х1ама д1аювц май юкъеккхаьчачул т1ехьаг1а мара, из бокъонца ч1оаг1денна д1аэттад. Х1аьта цу хана... «Хоттала д1ае — аьла хургва хьох!» — массанахьа б1ецаш бар из въаьнара. бовзаш бола фаьлг. Целине х1амаш д1аера ханаш хьалхалийта г1ерташ бар цхьабола 1илмахой а.

Бакъда, йолаш яр кхы тайпа уйлаш а, х1аьта хьалхарча шера опыто хьахьеккар май бетта д1адийлача кхаша т1ехдина ялат дениналга. Фу дар укхаза дика хинар — лаьттан мерда низ е ялат т1ехьа д1адер? 1955 шера т1ехьа д1адийна ялаташ дукха дукхаг1а хьаар, х1аьта цар дукха дикаг1а йоккъал а лайра. Деррига а кхетадеш ца аьнна хеталора, бакъда, д1ахо а къуясар, наьстта хала дар хьалхаг1а цига баьха вих тешабе. Цу «Красноармеец» яхача колхозе а чам бола мацьх сона оттаьча бригадира Николаева ишта ч1ахдаьккхар цу темаг1а доза къамаьл:

— Д1адола-м дергда оаха, бакъда, хьо кхетац мел хала хургда мужгий совцабе. Уж-м кхай х1а майха баккха йиш йолга ма-хайнге а фу сахьате бола малой д1амаш д1ае — удаш 1емаб...

Мичча беси даде а 1956 шера б1аьсиа дукхаьча кердача боахамаш ялат хьалха д1адувлга тамаш йолаш х1ама лоарх1ар дукха ха 1оаццаш а т1ехьа д1адуалга тамашийна лоарх1аш санна. Бакъда хьалха 1омадаьр х1анз а ч1оагг1а 1атикъаш дар. Парте Есильски райкома хьалхарча секретара Анатолий Родионович Никулина — т1ехдиначе болхлочо, целине Социалистически Къахьегама Турпал хиннача, — цкъа дийцар сона Москве, цхьан директоро х1аьта а ялат д1адера ханаш мишта телайора.

— Мела вар мотт хьова белгалваьннар? — совхоза директора тайна ц1и яьккхар Никулина. — Цхьоалаг1а май деадаь а даьнна дацар из «чемпион» райноме чукйккхача хана: «Новкъост секретарь, совхоа ялат д1адийна яьнна!». Кулг нертатахьа хьал а лаьца, т1емахочо санна аккаш 1о а теха. Се ваьг1ача г1анда т1ара хьалъураг1а кхоссаеслар со: «1овдала хьа корта! Сов сих х1ана делар шо?». Районе хьалха хила безам бар тха. «Ай ялат хург мичад хьа!»

Ишта хила а хилар: районо массанахьа лаьрх1ача гентара т1ара лахайтта центнер яьккхар, х1аьта «хьалхавалинача» — алхха яьх. Дукха ха а я ца хинна, цул т1ехьаг1а ше кхо ца веш болх беш хилар из новкъост. цудукхьа тайпан ц1и а яккхац аз цун. Бакъда, мела ч1оаг1а д1а ца йоаккхалуш я из оамал — рапорт телхага, из эггара хьалха а душ, х1аьта цул т1ехьаг1а-м буц т1а ца яьлча а сагота вац. Иштта хула а хул-ах из т1а ца йоалаш. Белгалдоаккхаргда аз цхьайолча хана кхы а бoг1а хулаш хилар: лаьтта дика оах, кхинахьа ялат д1а а душ, х1аьта т1ехьаг1а чуоцача хана, транспортаца д1акхухьача, лоаттадеча, чакхдоахача хана доаду хьадьякхачох кхоалаг1а даькъа х1ама доадац аьнна. Ялат доьдарца лоаттабу къовсам — из х1ано юрта боахаме керттера ярех резерв а. Дика гуш да хьаькха продукци хораяре из хьалиххарга д1абохийтачул дика к1езигаг1а низи средствашa эшилта. Эшаче, цу тайпара никъ пайдане, эффективность лакхъяра болча парте наькъага хьежика ба-кх, х1аьта керттердар — халкъа хьашташка хьежжа.

Къаьстта хьамсара ба сона парг1атта сих а ца луш г1ар а ца еш, юххера а делерх1ар массаза б1арга а гуш юрта боахаме шоай никъ д1ачакхбоаккхаш бола нах. Целине агротехнически ирмех дукха яраш юха а хьажа везаш хулар. Масала, ялат д1адера ханал к1езигаг1а тхона хьашт долаш дац фу мел к1оарга д1аде деза. Ца ховш хинна х1ама дапар. т1ехьаг1а туча ма-даллара, еррига Кокчетавски область кхычарел дикаг1а 1955 шерарча йоккъала дукхъала оттар. Ялат д1адувча хана а «Ждановский» совхозе волаш из теркал дар 1емача тайпара доацаш фу к1оаргаг1а д1адуш хилар. Обкома секретара М. Г. Рогинеца юха а «цхьа дош доацар» дийцар:

— Тха агрономо лерд1 целинни агробоккъонег1а доаг1ача тайпара кхоъ-йиъ сантиметр к1оарга ца а душ ялх е кхыметтел бархl а сантиметр д1аде деза фу, яхаш.

— Иштта алхха хьалх1аш мара мича юв.

Хала хете а, дагаиг1ац сона цу агрономе тайпан ц1и. бакъда цо дийцар дагадоаг1а:

— Леонид Ильич, соакха а яр са иштта к1оарга фу д1адийна опытни участкаш. В1алла тара а дац! Къайле чоалхане яц: лаьттан т1ера т1оа укхаза сиха бокъалу, баьцовг1аш оалаш хийца кхалехьа т1ера лаьтта эт1, т1аккха уж тедаш. Х1аьта тха лаьтта докъадена даллехьа оклаш ч1оаг1деле ле г1адоаг1а, лохера т1оадал хьалъац, х1аьта цул т1ехьа дог1аш а дилха долалу.

Шин денн-буса ялат д1адера кердача способага хьийжар со. «Ждановскера» самолетаца из агроном а волаш «Черниговский». т1аккха кхыча совхозашка цар тхо сенлкаш юха нийсъеш, харцашка г1олла лийлар, п1елгаш «Порам доахаш фу мишта дуж хьийжар... Баь долаш да, беза мух хьеккхача хана цу боахамашка д1адийна ялаташ кхычарел дукхаг1а латтар аьнча аренна юкъе баьццара г1ьирелаш хиина — из мегаргдолаш г1улакх дар. Х1анз целине кхыча моттигашка сантиметра доацаш бархl сантиметрага кхоачаш к1оарга д1адуа фу, из г1улакх 1оцаль яьна агроприем хиина д1аэттад.

Иштта к1езиг - к1оарга гулъеш 1оайора опыт. Вайна аттув булларна цхьане керда хьаттдоацарш а хулар. 1илмахоша хьалхадаьха миха эрозе хила тарлу яьхар кхоачашкила доладелнадар. Дагадоаг1а сона Павлодарски областе райкомий секретарашка Л. А. Асановцеа И. Ф. Кабурнеевцеа цхьана чухьуазаш, йаькъацна г1ум 1оеш ч1оаг1а мух хьеккхача хана се кхашна хьийжа. Къахетам боацаш дар 1аьржа ду1а, са дала хала дар. Х1аьта кастта лаьттаг1ара хьал т1а яьлар йоарх1аш а.

Цу деррагиеша Курганскы областе, «Ленини васнеташ» яхача колхое вахa дагадохийтар сона — Т. С. Мальцев волча. Терентий Семеновича хьехьеккар шийса, цхьа йоарх1 юкъе йоацаш дола к1и кхаш, т1аккха хьадувца волавелар. 1алмате ч1оаг1а тешаве могаш саг ва из. цуи къайле — дуккхача шерашка 1оаль опыт. хааньа хьакъкъал. лаьттана т1ера хилар. Дувцар лоаца афористично:

— Воал туеса мух — аренашкара лаьтта леладара керттера моастаг1а. Са системах фу хуя тьаша дезар шо. Бакъда, моллаг1а ч1оаг1ие, кердаг1а дар дагадоаха мегаций оаш?

Лаьтта цамца доаккхаш деш дар ма-могга к1езигре! Целина аха оаш, бакъда т1ехьаг1а ма-могга к1езигаг1а цунах култаш детта.

— Параш — из я аренашкарча хьувкъьаний керттера условии. Ялат доаккхаргдаш оаш. нагахьа санна целина уж йоацаш дусе.

— Йоарх1аш йолаеннай? Из хила мегаш дар. Х1анз цхьацца йолча моттигашка кеда хьиккеча йоарх1аша эдаь к1а доих. т1аккха к1а доалла кема хьисане йоарх1аш чуэцаргья. Цхьабараш беха хьуаз: из йоарх1 низ болаш я, фу дергда цунна? ала т1ерташ. Х1аьта из йоарх1 я, кхыметтел мела а йолаш. Из ч1оаг1а я дай во хилча. Дика да оаш ялат т1ехьаг1а д1адуаш. Сабарде деза, йоарх1а хьаь т1а ялийта т1аккха д1аяккха. Цул т1ехьаг1а ялат д1аде. Нерваш ч1оаг1а хила еза. Нерваш мела йолчо кхьиака де х1ама дац...

Дукхкхачох кхийтар со. Х1аьта иштта дале, ер дешачо хатта тарлу, из пайдале опыт цу сахьате еррига целине г1олла д1а х1аьна йоаржалензар? Жоп лургда аз: лаьттана нухарали йоарх1али дукхаг1а кхераме моастаг1а волаш ва. — из дукха тайпара «рекомендацеш» чакхъяхийта г1ертилга. Сов дукха яр уж, мехка сов еза яр уж. юрта боахама команда телар харцахьа доаг1а цуй ший чулоацамо хьахьеккка хилар кхета далла. Х1аьта, бакъ ду аз. цхьайолча хана г1улакх «сихден», «т1ата1ен» ч1оагг1а безам хулар. х1аьта а цунах се юхасецаьора аз. Нах шоаш кхетийта безар доллача х1амах, коллективни опыт хьехургйолаш.

Кхетаде доаг1а, журналисташна дехар дора аз дикаг1иолча совхозашта марг1ьдаьннараш шераг1а дуьца яхиш, семинараш в1ашаг1ъеттар, ЦК совещанеш кора. Лоарх1амег1а дарех г1улакх лоарх1ар оаха 1илман учрежденей сеть в1ашаг1йоллар, царна хьалхашка уттадора дай мехкен дунеиа опыт 1омаяра, лаьттан эрозеца къовсам лоаттабе тешаме методаш лахара декхар. Ца оалаш 1е мегац сона А. И. Бараев, х1анз Ленински преме лауреат, керте а волаш 1илмахоша баьча боккхача балхах. Дагадоаг1а сона, мел ч1оаг1а т1ате1а цо бакъдора «з1амига орошени» — параш — лоарх1ам болаш хилар. Х1аьта ца ховш хьахиина х1ама дацар т1ехьаг1а дукхьал казахстански целине лаьтта леладара хьахиина лаьтта лорадора система.

Параш массе а тайпара делайта г1ертар тхо. Цхьа уйла т1айода документ доададерга аз. Са кабинете специалистий совещани яр. из дар 1955 шера 9 июне, эттара ч1оаг1а йоккъал латтача хана. 1алаьмате ч1оаг1а й1айха яр, доаг1аш латтар кхаш. х1аьта къамаьл де дезаш дар хургдолчох — б1арчача ихе шера Казахстана юрта боахам дег1абоалабара хланах. Ер да, цу хана дош мишта оттадаьдар хьаьоккхаш дола, стенограмма дагъа:

«Нов. Мельник (республика юрта боахама министр): Х1анз севооборотах. Миллионаш гектараш целинни лаьтташ аларца дувзадена дукха оахам пара д1ахьовстаде дезаш да вай. Кхъь шера вай деххарийла а да, из вай дерг а да. цу кердача лаьтташ т1а к1а дийна хиннача к1а д1аде, бакъда, даьлаг1ча шера доладургда парах уж чакхдаха. Нагахьа санна шера алхха цай аха миллион гектар, дерх1ача тайпара. чакхйоаккхаль хилча. т1аккха 1960 шу хьат1аккхоачаш деррагача оахамах алхха алхлаг1ча даькъа т1а мара юкъе боллабергбац вай пар. Агротехника кхачуга диллача из геттара во да. Кхыметтел, нагахьа санна 1960 шерага кхаччалца оахам дукхаг1а хилийтара вайна кхы а пи миллион гектар целина корайоаг1е, х1аьта а 1960 шера х1анз йолча расчетех ялат д1адера дола оахам к1езиг-дукха к1езигде деза вай. Иштта мара 1алашдулургдац вайга лаьтта культура леладелга. Х1аьта из фуннаг1а даь а диза а дергдац. Из ца дой вай лаьтта толхадергда эггара хьалхара оборот еце а.

Нов. Брежнев: Малав из къуесар?

Нов. Мельник: Къуесар Казахстана Компарте ЦК-аи республика Министрий Советаи соцам ба, цу т1а лаьташта йоаг1аш д1аллъьяр кхы цифра я. Дувцар да. из хьалхаг1а т1аийца решени хувцара хьекъехьа, х1анз аьлча, из нийтъеча хана дукха дар долча тайпара лаьрх1а юкъедаьха в1ашт1ехьадалазвар тха.

Нов. Брежнев: Параг1а дар деррига къьита хьадувца доаг1ар. Сона гу, д1ахо даха шинъ боацача вай кхаьча. Из цу вай соцамша дувзадениа да.

Нов. Мельник: Бакъда, цо тхона никъ байхкаб.

Нов. Брежнев: Боахама г1ойленаг1а доаччара хьадолиде деза г1улакх. Боахам лелабара условешa хьалхаьникка ц1енхаштара а хьалкъалера а расчет хила еза. Х1анзе а хоалуш да к1езигаг1а т1оадал йолча зонашка, воаг1а долча лаьтташка вай дала дезаргдолга. Кхы а ши миллион гектар вайна кораеоаг1аргья мот сона. т1аккха фу хургда валови ялат гуларах. Дукха д1акъовстадавний тем оаш параашта лаьрх1а?

Нов. Мельник: А, дукха къоастадац. Деррига лаьрх1а областашца дийца да.

Нов. Арыстанбеков: (республика совхозий министра заместитель): Параш 16—18 процентага кхоачаде деза, т1аккха могаргда ткона отталь заданеш кхоачашъе.

Нов. Брежнев: Х1аьта кхтера а фу хул укхаза? Нагахьа санна юкъера лаьрх1ача республике г1олла, аргда вай. 17 процент пар болаш вай хуле, т1аккха зилача тайпара валови хьувкъам бовккхаргбац? Кхетаделаш, валови хьувкъам баккхарга диллача Казахстан шийн тайпарча, къастача хьале хила езаш хилар. Цунга партин правительствах ч1оагг1а хьоваш хургъя шоана. Цкъа нагеи т1аккха вештей из кхестаде йиш йолаш дац вай. Параш хила деза, х1аьта мел дукха? Мел хиннад уж целина караерзае йолаллехьа?

Нов. Андрианов (республика юрта боахама Министерства 1илма управление начальник): 1940 шера 18 процент хиинад. Вай зоэана параш — из лаьтта леладара лард я. Цул совг1а, ала безам ба са дукхача шерашка т1аювлача баьцех. Сона дага латтараш я миха эрози хула районаш. Цига севооборотага довла деза вай кхы а й1аьхаг1а ротаци йолаш, х1аьта лаьтта ч1оагг1деш йола баьцаш юкъе йоалле а еза. Расчеташта из г1улакх юкъе дахадац. Мальцевски севооборотаца цхьана хила еза дукхача шерашка т1аювлача баьцашнара севооборотащ а.

Нов. Брежнев: Из г1улакх дика да... Х1аьта малаг1а лоацера хургья ухх шера, аргда вай. павлодарий? Е баьцаш а яц, е лаьтта ч1оагг1делга а дац.

Нов. Андрианов: Цига баьцаш лелалц, бакъда лелае езаргъя. Из ца дой областе эрози хургъя цхьаннахьа ца хиннача тайпара. Миха эрози кхераме г1улакх а хиина д1аоттаргда вайцига, нагахьа санна х1анзе а лорадала вай ца долалой. Уж де дезараш юкъедаха деза пхе шера йолча вай планашта расчеташтеж.

Нов. Брежнев: Раьза ва со 1а яхачох. Гучох КПСС ЦК-аи правительствеи дохьийтача вай записка т1а мидарра белгал де деза республике ялат доаккхилга ухх тайпарча боарамга а кхоачарга, цул т1ехьаг1а цу т1а соцарга аьнна. Из дика кхетадеш да. Шин шера вай мараерзаергья 18 миллион гектар. кхъь шера к1а дийна хиннача к1а дувргда вай. х1аьта кхы д1ахо иштта дикха йиш мичай. Хьалхаг1а ориентировочно вай д1аяздаь хиннар, из нилаг1а оттаейта цифра яр. из вайна хилча бакъахьа хеташ хиннар дар. Д1ахо йодача хана белгальъча мулага кхоачаш лакхдала могаргда вайна къизача тайпара лаьттах пайда эцара наькъаца а доацеш кхы т1а целинни массиваш караерзаяра наькъаца.

Нов. Мельник: Записка оттадара ха м1егга [illegible]. деррига ши-кхо да.

Нов. Брежнев: ЦК секретарь Фазыл Карибжанович Карибжанов цу г1улакха керте отта а ше волча шо деррига г1улде а деза, т1аккха кийчдерга-кх оаш оаг1она т1ехьа оаг1ув а изъеш ден а бус а.

Нов. Мельник: Т1аккха министерство ч1ега а теха д1ахьовла езаргьй.

Нов. Брежнев: Шоай безам мел бар д1ададиита а бе белаш болх ба из. Записка лоацеи деша атта хургдолаш дергда оаш. Алхха цифраш выводаши. Сов чоалхане хургдоацаш, сов к1ал т1а ца доахаш де, хьада а къьегга кхетадеш а хила деза деррига».

Записка отта а дир Москве д1а а дахьийтар. Хано хьахеккар тха расчеташ нийса хиналга.

1956 шера феврале КПСС XX съезде доккхал а деш партега д1адувца йиш хилар са целина ахара г1улакх толаме чакхдаьнна хилар. Шин шера республике х1амаш д1аювш хиина лаьттаж 27 миллион гектарага кхоачадир. Ялат д1аде къоастадьдар 23 миллион гектар. царех 18 миллион гектар к1а д1аде — керда лаьттаж карадерзадале хиннач дикьазе дукхаг1а. Берригача целинникий ц1ераг1а аз съезда дош делар Казахстан миллиард а кхы дукхаг1а а пунт ялат дала могаргдолаш хиларах.

Бакъда, деррига чакхдаьннег дац даьннен хилар, еррига халонаш т1ехьайита хилар ца лоарх1аш д1ало аьлар:

— Казахстана партайни организаци кхетадеш я, х1анз, республике х1амаш д1аювш дола лаьттаж 27 миллион гектарага кхоачача хана, д1ахо дукхаг1а ялат даккхара йола тха резерв хьувнъам лакхбелта хилар. Укхаза тха кхы а дукха кхоачамбоацараш да. Целинни лаьттаж карадерзадарца дувзадениа т1ехьатетта йиш йоацарех г1улакх да х1ара колхозеи совхозеи моттигерча башхалонашка хьежжа боахам лелабара система кийчъелта, лаьттаех дикаг1ча тайпара пайда эцилгеи д1айийна х1ама хьувкъаргйолаш лаьтта лелаиделгеи 1алашш а деш. Из боккха а чоалхане а болх ба. Оаха дех СССР 1илмай Академе, Ленина ц1ераг1ча юртбоахама 1илмай Еррисоюзни академе, СССР юрта боахама Министерствай совхозий Министерствай цу лоарх1амеча декъа тхона новкъостал дар, целинни лаьттаж карадерзадара сийлахь-доккха г1улакх толаме д1ачакхдоаккхаргдолаш.

1956 шера целина шийн лакхъенга кхаьчар. Казахстански аренашка хьаликбаь хьувкъам боккха бар, д1аяла лаьрх1а хиннача 600 миллион пунта меттел республика пачхьалкхенна д1аделар миллиард пунт ялат. Х1аьта бокъонца ираз долаш вар со цу шера целинни ялата хьалхара миллиард пунт бахьан долаш эггара хьалхара Ленина орден Казахстана енначa хан. Целинай ч1оаг1а сий даьккха, т1ехьа-т1ехьаг1а е хаоттана халоцашта а е уж ханонаш совбоахаш цхьане лоламаг1а еш хиннача решенешта а меттахьа даккха ца мега сий даьккха йола эггара хьалхара из миллиард бахьан долаш.

Хала хете а са тардалазар селла дукха низ т1абахийташ баьккха бола из боккха хьувкъам сайна б1арггаго, XX съезде со юха а КПСС ЦК секретаралла хержар.

Цу хана со сеца хиннача «Москва» яхача гостинице саррахьа со даькъал вувца хьатубаьхар Кунаев, Саткаев, Журин, Макарин, кхыбола казахстански новкъостий. В1ашаг1къастар хилар сихдения. 1ымерза, цхьа г1айг1аме долаш. Уж ц1абаха сиха бар, сона керда болх дагалаттар. Бакъда, ала безам бе са, г1айг1ане дар доттаг1ашпара, дукха езаенача аренцара, сона беза а кхоачара а хиннача нахацара — целинникашцара къаста.

12

Са ираза, из в1ашаг1къастар дукха д1аьхдаланзар са. Са вахаре сел еза а лоарх1аме а хан-юкъ хинна д1аятта целина масса хана сона дагайоалаш яр, со шийтахьа т1аувзар цо. Х1аьта, со кхыча балха т1а волаш цхьа юкъ яьлча юха а целинай йоакхо е сваш хилар со. КПСС ЦК Генеральни секретар волаш са долча дукккача г1улакхех ца1 хилар А. И. Бараев керте а волаш советски 1илмахоша кийчъь лаьтта леладара йола лаьтта лорадара система хьаллоацилга. Х1анз из система юкъе йоаланьй, х1аьта цо миха эрозех целина м1алхар а лаьккхар. Лоаццача ханашка 1алаьмате йоккхача территорешка из юкъейоалае хайра тхона. цу даькъе мехка арений кхыча зонашка а йоалаеш 1илман рекомендацеш технически кийчъярца из ч1оаг1 а еш.

Хаддаза целинаца г1улакх долаш ва со х1анз а. Наст-каста хула Казахстане, х1аьта сайна дагалаьттари б1аьш эзараш болча целинникашта дагалаьттари х1анз цига кхоачаш хиша гу сона, аьнна оалалургда сога.

Бакъда, целинни аренашна х1анз а деррига даь даьнадац. йолаш я 1алаьмате йоккхий резерваш. Х1аьта из къаьстта къамаьл да. Со ала г1ертар-м х1анз кораг1даьначох, г1аддуташ а дог айдолийташ а долчох да.

Казахстане целина ахар алхха йоккха хиина ца 1еш экономически пайдане а вица хилар. Из бакъдеш йола цифраш йоалаергья аз. Д1адахача тъаь дийн шера Казахстано пачхьалкхенга дехкад 250 миллион тонн совг1а ялат — из 15,5 миллиард пунт я! Цунца цхьана 1954 шера денз 1977 шерага, уж шераш а чулоацаш, кхаччалца республика берригача юрта боахамга деррига д1адахар — белгалдоаккх аз: алхха целинага дахар доацаш, дерригача даькъага дахар — 21,1 миллиард сом да. Х1аьта цу шерашка из ялат доххаш яьча оборота т1ера йоаг1а налог 27,2 миллиард сом я, вешта аьлча мехкага кхаьчаб 6,1 миллиард сом ц1ена пайда. Цу хана дагалаца деза казахстански колхозийи совхозийи керттерча а оборотни а фондай берригамах тахан 15 миллиард сом хилар. Иштта, беррига къахьегами д1адахийтари эггара к1езигаг1ча хана юхаметта а эттад пайда а беннаб. Гой мел дика пайда боалаш котало яьккхай адамлеи боахама истори чухь эггара ч1оаг1аг1а хоалуш ялат бахьан долаш лоаттабаьча къовсаме! Ч1оаг1а низ болаш хиннай из къаьна аре. Сага къахьегамо эргалькхача цо вай юрта боахам ч1оаг1балийтар. эшшача боарамех ялат даккхара бола тешам ч1оаг1бир. Х1аьта цу лаьттанга низ болаш а латт.

Самолетаца хьалъайле шо йоккхача аренашка. Алхха ялата кхаш дайна ца 1еш. Х1аьта асфальт биллача никъий оасилгаш, поселкаш, машинанькъаш, электропередачай линеш, элеваторий корпусаш, йоккхий заводаш, фабрикаш, городаш а б1арга гургъя шоана. Цу деррига мешa къажа ирай, хиннача низ бола целинни ялат хьахилийтар.

Дагадоаг1а сона, масала, Акмолинск мишта яр, эггара хьалха сона из б1аргайайнача хана. Лоха тоьпар хььаьха ц1енолгаш, готта улицаш, неэтъа эзар саг вахаш... Х1аьта х1анз? Целиноград ьинне ц1и тиллача городе кхозза дукхаг1а нах ба. из еррига х1анз яц ьнна нердаькхай, юха хьалъьъе, цига иттаж промышленни предприятеш, йиъ вуз, пхийтта техникум я. алхха т1еххьарча кхаь шера а цига кийчъаьэ тъъе эзар совг1а специалист.

Целинас боккха низ белар Казахстана х1ама хьаккхоллаш дола низаш дег1адоаладара, цун экономика, 1илма, культура лакхъяра. Хьахилар йоккхаг1ьярех йола промышленни узлаш, дег1аьхнар еттъьен итт керда городаш, цу даькъе берригача мехка йовзаш йола Рудный, Экибастуз, Ерман, Кентау, Аркалык, Шевченко а йолаш. Республике боккх м1ор а мехидаьтта а, чоя а болат а, сийрда бос бола металлаш а минеральни удобренеш а, хьаю кердаг1а йола станокаш, машинаш, тракторош. Х1аьта цхьаккха саго тамаш яц цхьан хана т1ехьайиса хиннача Казахстане сиххача нейтронашца лела реактор боккх бе йолаяллийтай, аьлча.

Вежарашка йолча республикий в1ашаг1хийттача седкъашта юкъе сийрдаг1а лепаш бе х1анз Казахстана седкъа. Республика дег1аенай шерашка пхи-пхи шерашка, бакъда, деррига дийцад, дагалийцад, «д1адоладаьд» дикка хьалхаг1а. Цу лаьттан х1анзарча сибета дукхха оаг1онаш белгалъяьр цу хана, тиъь пхиъ шу хьалха, ЦК са кабинете 1илмахой, изыскателаш, плановикаш, проектировщикаш наст-каста гуллуш хиннача хана, цу г1улакха а эзар иштта теркам, хьа, ниэ.

Дувца эший мел ираз долаш ва со х1анз мехка еррига экономика дег1айоалаяра ч1оагг1а влияни яь йола 1алаьмате йоккха агропромышленни комплекс цу крае хьахиина б1аргаейча. Цу лаьттарча целинни эпопея дерригача дуненга ц1аьхха а д1аьхьеххар советски наьха эггара хььналаг1а дола нравственни г1улакхаш, Даьхенна, социалистически эпохерча сийлахь - доккха нараг1дувларашта хамаьрша г1улакхдара символ а хиина д1аэттай из.

Редактор Т. А. ТЕБОЕВ.

ТЕЛЕВИДЕНИ

18 НОЯБРЬ
I ПРОГРАММА

8.00 — «Ха».
8.35 — «1уйранаьра гимнастика».
8.35 — «Москвахьи зоопарк».
9.25 — «Дай-нанай, шоана!».
9.55 — «Советский валоры».
10.25 — «1уйранаьра почта» яха музыкальни программа.
10.55 — «Музеешкаи выставкаши залашкаи г1олла». 19-ча б1аьшерара французски сурташ. Шоллаг1а передача.
11.25 — «Кхерам боацаш д1аьха делар».
11.55 — «Спортлото тираж».
12.10 — «Укхаз1ена» яхача программа почта.
12.55 — Музыкальни абонемент. Людвиг Ван Бетховен. Шоллаг1а передача.
13.00 — «Дешарий го». Передача д1ахьу филологически 1илмай доктора, профессора Сикорска.
14.30 — Берашта дола фильм. «Са доттаг1а Колька» яха художественни фильм.
15.35 — «Саг лаьттан г1а». Юрта боахама къахьегамхой йола кинопрограмма.
16.55 — «Михаргуз: 1аьнни дукхьаьара хьалхъ». Передача д1ахьу политически обозревателя Друженина.
17.25 — Илли лоа Татарски АССР заслуженни артиста Р. Ибрагимова.
18.00 — Кердаьлараш.
18.15 — «Дуйнанча х1амай дуйне т1а».
19.15 — «Ваьат, Россия!» яхача фильма-опера премьера.
21.00 — «Ха».
21.30 — Останкино концертни студе РСФСР заслуженни артистана Мироновна в1ашаг1лаьхетар. Ястенъача — веркаьарам.

II ПРОГРАММА

17.40 — ТАИВ — сакъердамерча 1илмай телевизионни академи. Передача д1ахьу Нохч-Г1алг1ай пачхьалкхен университета профессора В. Б. Виноградова.
18.00 — Киножурнал.
18.10 — «Телевьдзжорхой зановках дола концерт» (г1ахг1ай меттала).
18.40 — Премьера д1аьньнача т1ехьаг1ара къамаьл. «Къаьстта терман т1аьоаттаба безача моне» яха кинофильм.
19.15 — «1илманн техникан наькъера 1978-ча шера СССР Пачхьалкхен совг1ата лауреаташ».
19.45 — К1алхтахаргах лятара СССР кубок. Алма-Атера передача.
20.15 — «Бийса даькала тийна мух, бераш!».
20.30 — «Кинооьккъбара клуб».
21.30 — Глазунов. «Шера хенаш»
21.40 — «Фу хоалац трибуналета» яхача балетаьара сюита.

Хьалхе

Тахан республике г1оллен Грознен хуьцалуш моркхаш а йолаш, йоачан а йоацаш. малхбузехьара секунде 0—5 метр ч1оаг1а мух а хьеккхаш хилен фегара температура республике 5 — 10. Грозне 8 — 10 градус й1овхал йолаш хилен тарлу.

Кхоанен ломмен моркхаш а йолаш, йоачан а йоацаш, цхьайолча моттигашка доккх а доаллаш, тайп - тайпарча оаг1онашкахьара секунде 0—5 метр ч1оаг1а мух а хьеккхаш хилен фегара температура бийсанна — 3, — 8, дийнахьа +3 +8 градус йолаш хилен тарлу.

МЕТЕОСТАНЦИ.

ТХА АДРЕС: 364051, г. Грозный, Ленина, 9 (3-г1а этаж). Телефонаш: редактора — 3-44-98; редактора зам. — 3-39-11; бехктен хьна секретара — 3-34-38; партайни вахаран культуран отделий — 3-61-46; промышленность отдела — 3-42-30; юрта боахама отдела — 3-42-26; письмой отдела — 3-74-66; бухгалтере — 2-54-30; корректорске — 2-89-88.

НАШ АДРЕС: 364051, г. Грозный, ул. Ленина, 9 (3-й этаж). Телефоны: редактора — 3-44-98; зам. редактора — 3-39-11; ответственного секретаря — 3-34-38; отдела партийной жизни и культуры — 3-61-46; отдела промышленности — 3-42-30; отдела сельского хозяйства — 3-42-26; отдела писем — 3-74-66; бухгалтерии — 2-54-30; корректорской — 2-89-88.

Газет арадувл шинарен, ерен, шоаттен денош

СФ05336. «Грозненский рабочий» издательства типографи, Маяковски, 92. Типография издательства «Грозненский рабочий», ул. Маяковского, 92. Заказ № 8017.